

Fabius Nieses.

תולדות אנשי שם.

תולדות הרב ההכם מוה"ר פאביוס מיעזעס נ"י בעל מתבר ספר
"קורות הפילוסופיא ההרשעה", ביחד עם תולדות איזה חכמים ואנשי השם
(החיים והמתים) מאהזות מרעיו מפריו ומוקיריו.

מאת עזריאל גינציג.

מבוא.

כל עם מעמי תבל וכל אומה ולשון למשפחתיהם ולגוייהם יוקירו ויכבדו
בכל דור ודור את החכמים ואנשי השם, אשר הרבו להפיץ אור חכמה ודעת
בקרבם וישעו נמעי ההשכלה על תלמי לבבם; המה יודעים להוקיר את חין
ערך מפעלם וגורל מעבדם אשר פעלו על שדה הספרות והמדע, ויביעו להם
רגשי תודתם מקרב ולב עמוק; ולמען לעשות להם שם עולם אשר לא יכרת
להדורות הבאים, יעמלו ויתאמצו בכל עת לחקור ולהתבונן על כל פרטי
תולדותיהם ופעולותיהם, למען יחזקו ספורי תולדותם וקורותם בספר לזכרון,
ויעמדו למשל ולנס גם להבאים אחריהם. אמנם כן! מאד נחוצה היא חכמת
התולדה, הנהגת הכרה ברורה לכל שוחר תושיה ודעת, להכיר את הליכות
החכמי ומחוקקיו מקדם; וכבר הורו לנו החכמים — אשר ישבו על מדוכה זו
ואשר נתנו את לבם להעריך את ערך הפעולה והשפעת המדעים על השכלת
האדם והתפתחותו בתבל ארצה — כי כמעט אין חכמה בעולם אשר
תחכים את האדם יותר מחכמת התולדה. יען כי מכנה תוצאות
יקרות ומעילות הצמחנה לכל בן תמותה, כי כאשר הקירות ודברי ימי עולם
בשנות קדומים, יתנו כח ויכולת גם לאנוש קצרה־ראי המתבונן בהם, להיות
בצופה נאמן להבט גם אותות הזמן הבא ולהכיר לדעת מהם גם הקורות אשר
יקרו ויאתו באהרית הימים, כן גם רבה וגדלה התועלת, אם נתאמץ לחקור
על פרטי האנשים המצוינים, אשר במדעם ובחכמתם הרבה, המה נשאים על
כל אנשי דורם, להתבונן ולהקיר היטב אחרי כל המוצאות והקורות אותם,
למען יעמדו למשל גם להדורות הבאים אחריהם, שמהם יראו וכן יעשו גם
הבא. והנה אם כבר החליטו אומר חכמי העמים לתת יתרון לחכמת
התולדה על יתר החכמות המהימיות את האדם, באשר היא תועיל הרבה
לתחית האומה ותקומתה והיא אך היא עמוד התיק אשר כל בית לאומית
נשען עליו לבלי ירופף וירד לתהום־הנשיה, על אחת כמה וכמה אנהנו
בני ישראל, אשר מבלי עזרת התורה והחכמה כבר נשכה זכרוננו מקרב
הארץ, כי לולא הן שהיו לנו כבר בלענו פגעי הזמן מבלי השאיר שם ושאר

לישראל, זכרון ופליטה לבית יעקב, כעמים רבים אשר אבד זכרם המה ונמחה שם מרתת השמים, ורק ההככים וגדולי ישראל אשר בכל דור ודור הם המה הגבורים אשר יצאו לפנינו במלחמת החיים, המה יאירו לנו כנורת האמינה אשר באורה נראה אור ואשר בכחה אשר מעל כח כל אנוש עמדנו נגד כל צר ומתקומם — על אהת כמה וכמה הייבים אנהנו להבב, להגדיל ולהאדיר את הכמת התולדה, לכבר ולהוקיר את מורי דרכנו אשר על פיהם אנו חיים, להרימם על גס ולהציב למו יד ושם בספר תולדות ישראל, להראות לעיני כל באי עולם קורות ופעולות הכמינו ונבוינו, גבורי הרוח, אשר האירו לכל יושבי תבל בהשכלתם ותבינתם.

אחרי הדברים והאמת האלה, הנה בצדק יתפלא וישתאה כל איש משביל על דבר אמת, על אשר לא קמו בין בני עמנו הנאור במאות שנה האחרונות קוראי הדורות, לרשום את כל הקורות והמוצאות את הכמינו ונאוינו מקדם, העומדים לנס עמם, ולשום אותם בספר לזכרון, כמעשי העמים הרבים אשר סביבותינו, עד אשר קם דור חדש בחמשים שנה האחרונות אשר שם לו לקו למנות את ההסרון הגדול והמורגש הזה, להחזיר את עמרת התולדה ליושנה ולהנחיל לדורות עולמים ספר תולדות הכמי דור ודור של עם ישראל, כתוב במכתב אלהים חרות על הלוות לקורות העתים. אמנם כן! הדורות הקודמים לא שמו את לבם לתאר בהרט אנוש את כפעולות הכמיהם ותולדותיהם, ואך בימים האחרונים האלה החלו שוהרי הכמה ודעת לאסוף ולקבץ את נדחי הכמינו בדור ההוה, להרים על גס את תורתם והכמתם, קורותם ופעולותם ולכברם בשערים. —

בין אלה ההכמים אשר בדורנו זה והראוים לברכה ולתהלה, יתהשב כראש וראשון הרב ההכם המופלא, החוקר ופילוסוף האמתי מוה"ר ס"א ב"ר ס' יעזק נ"י. ההכם הנכבד הזה עשה לו שם עולם אשר לא יכרת בין הגדולים ואנשי השם אשר בארץ המה, כי הוא האיר לנו נתיבה חדשה בהקירת הדעת ובבקרת השכל, וברוב הכמתו הופיע אור חדש על בני ישראל בכל סקומות מושבותיהם; לכן הובה גדולה רובצת איפוא עלינו, לפאר ולרומם את האיש המצוין ומורם מעם הזה, לחרות בעט ברזל ועופרת את תולדות ימי חייו, את קורותיו ופעולותיו אשר פעל לטובת הספרות העלובה, למען תהיינה לנס ומופת גם לעתיד, לפני דורות יולדו, וסמנו יראו אחרים ויעשו כמותו.

והנה אנכי בבואי היום לספר תולדות האדם הגדול הזה, מצאתי לנכון להודיע בראשונה, כי כל פרטי התולדה הזאת, האהוזה וסבוכה בתולדות ידירי ההכמים המצוינים, הלא המה: ר' שלמה ניססען בברעסקווא, ר' פנחס מענדיל ובנו ר' סיכאל היילפרין (אשר גוע זה לא כביר באמריקא), ר' ישראל אהרן באַרנשטיין באייזענשטאדט, הראקטאר קירשבוים והדירעקטאר לעוויצקי בקראקווא, ד"ר לאנדווא ברעזדען, ד"ר גאלדשמידט בליפציג, ובאחרונה הותנו ודורו הגדול מרבבה ר' יצחק כיעזק ז"ל במהארן ור' פנחס שמואל האַראָוויטץ בוויען, זכרונם לחיי עד, אשר ארבר אודותם בהמשך מאמרי זה, כל אלה

כתבתי ושאלתי ממקורם נאמנים, כן מהפוש במכתבי עתים אשכנזים ועברים שונים, כמו "אסף המזכיר" ו"ספר הזכרון" ועוד ועוד, וכן גם מאוזה חערות חכונות הנכתבות בשפת אשכנז מאת המחבר בעצמו, ואשר שלחן לי לבקשתי הכפולה. והנני אמלא בזה רצון כל שוחרי ודורשי הכמה ודעת בכלל, ורצון ידידי המחבר היקרים בפרט, אשר לא אהת ושתים חוקו עליו דבריהם, כי יואיל לכתוב את תולדותיו וקורותיו מיום הולדה, משך ימי חנוכו והתפתחותו, בספר, להיות בהנה לעינים לאחרים; והיה קורא נכבד, כי תהלל ותברך את הרב ההכם נושא התולדה הזאת, אם כתקתי תהיינה לך קורותיו ותולדותיו לאוזה תועלת, אקוה כי תאיר פנים גם אלי הכותב ותאצל ברכה גם לי, והיה זה שכרי. —

ההכם הגדול יקר הערך מוה"ר פאביוס מיעזעס נ"י נולד בעיר בראדי ביום השלישי ואחד לירח אקטאבער שנת 1824 למספר הנוצרים. אביו הנכבד ר' שלמה יהושע הכהן, המכונה בפי כל שלמה החכם, היה אהר מאנשי מעלה, רמי היהש, אשר אין הזיונם נפרץ בימינו אלה. הוא ראה אור היים בשנת 1797 בעיר טיסמעניטץ ויצא מחלצי אבות יקרים ממשפחות מיוהשזת בישראל, אנשי שם ובעלי תורה אשר ענרו פאר וכבוד לעמם וכנוככים זהרו על שמי הכמת ישראל בהשכלתם ותבונתם. בימי עלומיו למד ר' שלמה הנ"ל בשקירה עצומה ובעיון נמרץ גמרא, פוסקים, תוספות ושו"ת, וגם מהכמות אהרות ויריעות חול לא הניה ידיו, ומלבד זה היה בקי גם בהכמת אלהים (טהעאָלאָגיע) והשכיל לכתוב צחות בשפת קרשנו ושפת אשכנז עד להפליא, וגם ידע שפת צרפת על בוריה. גם בחיותו סוחר נאמן לעסקיו וידיו היו אסורות כל היום באזיקי המסחר, לא נה ולא שקם מלשקוד על דלתי התורה וההכמה בשעות הפנויות ובעתות המרגוע, וכמו בימי נעוריו כן גם אז למד והנה בספרות ישראל ובמדרעים שונים, ועד עזבו את התבל בעיר לייפציג, ביום ד' טבת שנת תרמ"א (1880) לשנת השמונים ושלושה לימי חייו על הארמה הזאת, היה המשכיל המצוין הזה "תלמיד תמיד" (עוויגער שטודענט). —

אמו שרה געלע, ממשפחת רעדלער, נתהנכה על ברכי הורים עשירים, והיתה אשה נבבדה, צנועה וישרה ומהוללה במדותיה, והיא אהבה את אישה ובניה אהבה עזה ונאמנה ונפשה היתה קשורה בנפשו ובנפש צאצאיה. בשנת תר"ם ערב ר"ה ניסן (1879) שבה רוחה לאלהים לחזות בנעם ד', לשנת השבעים וחמש לימי חייה בעיר לייפציג.

ארבעה אחים יקרי הערך ואחות אהת יחידה היו לההכם פאביוס מיעזעס. אחותו הבכירה רבקה נולדה בשנת 1820 ונתקשרה בקשר הנשואין עם ר' הירש אשכנזי סנכדי הגאון בעל חכם צבי ו"ל בעיר דינקא. אחיו הגדול ממנו בשנים, המשכיל ר' יוסף וואלף נ"י נולד בשנת 1823, ושני אחיו הצעירים: ר' פנחס וואל נ"י, נולד שנת 1834, ור' מרדכי אביגדור נ"י, נולד

1836, שניהם יגורו עמו יחדו בעיר לייפציג, ולכלם הוכיח אלהים נשים כבודות, ממשפחות יקרות ונכבדות, וכעת המה סוהרים וכנעני ארץ, בקיאים במיב המסחר והקנין, והמה מכובדים וחשובים מאד בעיני כל יורעיהם ומכיריהם.

אחיו הרביעי והצעיר שבכלם ר' שמואל, נולד בשנת 1841 והתהלך עם ההיים עד שנת 1884. הוא שקד על דלתות בתי החכמה הגבוהים בברעסלויא ובערלין, ושמע תורת המורים בהכמת הרפואה, ויעמיל להשתלם בה, ואמנם לא יגע לריק כי הוא עשה היל בהחכמה הזאת ויקבל תעודת רופא מומחה (אֶרְצֵט), והרחיב את כל ידיעותיו ואת חוג פעולתו הרוממה, והיה אהוב ורצוי לכל יודעיו ומכיריו. בדרך נסיעתו לקאירא (אֶפְרִיקָא) בשנת 1874, בא בברית הנשואין עם עלמה אחת ממשפחת העררעא, נכדת הרב מקאירא, ובשנת 1882 הוכה במכאוב גדול ונפל למשכב, ולכן נאלץ לשוב למדינת אשכנז, אשר בה גדל מנעוריו, לדרוש שמה ברופאים; אולם שם לא ארכו ימי חייו, וביום השנים עשר לירח יאנואר בשנת 1884 קפר פתיל היתו בעורו באבו, ומת בעיר לייפציג, מקום שם בא בשלום על משכבו בקברות אבותיו, ר' יחונן עפרו. ימים רבים וגם עד היום הזה לא יסף החכם סֵאביוס מלקונן על מות אחיו זה, כי אותו אהב והוקיר מכל אחיו, באשר הוא היה איש הרוח, נריב וטוב לב מאד, ובשרונותיו היו עצומים וידיעתו רבה פאר.

בשחרות ילדותו גדל ה"ר סֵאביוס על ברכי התורה והתלמוד; בראשונה שמע לקה המורים בחדרים ולמד קרוא עברית וחומש כנהוג, ואחר זה למד גמרא, פוסקים ופלפול בעיון גדול, ומצא הן בעיני כל רואהו כי היה נער יפהירואי ובריא-אולם, נעור (רענע) ומחפץ, טוב שכל ועושה פרייתנובה בלמודיו. את ה"שעור עיון" למד כמשעשע, והתלמד לא נאלץ לשנותו לו פעמים, כי חננהו ר' בכה זכרון חזק ותפיסה רבה, והיה סהיר וקל לשמוע ולהבין וקשה לאבד, עד כי התנוסס כאבן ספיר בין כל צעירי ישיבאל אשר כנילו וינהל לו את שם התפארה "עלוי". בשנת הארבע עשרה לימי חייו כבד התעוררה בו התשוקה להיות כותב ומחבר ספר, והחל לכתוב את חדושי תורתו, המה הפלפולים ("פשעטליך" בעברית) על גמרא, פוסקים והוספות אשר חבר בעצמו, אבל לא להפיצם בישראל, כי רק לחדור בעלמא, כתבם על לוח. גם היה נוצר תום דרך באמת, רצוני לומר, יראת ר' פעמתהו והתעורר לשעבד את לבו לאביו שבשמים, לשמור ולקיים את כל מצותיו וחקותיו ולהשכיל בתורתו. בירחי החורף היה ער תמיד כל הלילה אשר לפני יום הששי בבית המדרש של אביו זקנו ה"ר זלמן רעדלער ז"ל ושם חזר על למודו אשר למד אצל מוריו ומלמדיו בכל ימות השבוע, כמו: הלכות בליחה ובשר בהלב ועוד, ולא נלאה לשנות את למודו הרבה יתר מדי, עד אשר ידע להגיד בעל פה את כל דיניהן והלכותיהן מלה במלה. אביו הנכבד ז"ל היה רגיל תמיד לנסות אותו ואת אחיו הגדול מסנו בשנים, המשכיל ר' יוסף וואלף נ"י, בלמודים, ובפרט מדי שבת בשבתו בערב. גם הורה אותם דרכי המליצה והשיר בשפה העברית ויקרא אתם בספרי חכמה והשכלה, וביחוד בספרים: "שירי תפארת",

דברי שירי, "לישרים תהלה" ודומיהם, והעיר את אונם לרוב על יפעת שירים אחרים היקרים מאד בתכונתם וברוח הליריקא הנעלה אשר בהם.

בשנת החמש עשרה נקרה לפני אביו מורה ש"ס ופוסקים, בקי וחריף גדול בלמוד התלמוד, אותו קבל אביו להורות אותו ואת אחיו וכן דודו (אחי אביו ר' שלום, איש חכם ומשכיל על דרכיו ז"ל) יוסף (הנעשה אח"כ לרופא מומחה ואהוב מאד לקהלת ברודי, ונפטר שם בשנת 1872, ועיין הספרו עליו בהמניד מזמן ההוא), ואצלו ראה פאביוס ברכה בלמודי גפ"ת כי הוא חדר את שכלו הרבה יתר במקצוע הזה, עד אשר הצטיין מאד בחריצותו ותבונתו. אחרי זמן קצר לקח לו אביו גם מורה שפת אשכנזי ללמוד שעות אחדות בשבוע לקרוא ולכתוב בשפה ההיא, אבל בלמודו זה לא מצא פאביוס נהת וקורת רוח, כי ידיעת המורה המעטה בשפה האשכנזית וגם סגנון למדו לא יכלו למשוך אחריהם את שכלו החרוץ, אשר נסה תמיד לפלפל בכל דרכי החדוד ולעיין לרדת לעומק כל דבר ולבוא עד תבונתו. במשך השנה הזאת עשה פאביוס חוזה עם איש משכיל גדול אחת, רב תבונות, היה החכם ר' דוד לקאמשער ז"ל, אשר היה חקן גדול ושוקד עצום על תורת הפילוסופיא והנה תמיד בספרים מהחכמה הזאת, ולכן היה נרדף עד חרטה מערת החסידים אשר כרעת ימאסי. המורה ר' דוד לקאמשער הגיל יעד לפאביוס, על בקשתו, שעות אחדות באשמורת הבקר ללמוד עמו, כפי חפצו, במורה הנבוכים עם הפירוש "גנעת המורה", ובכל יום בשעה החמישית בבקר כבר עמד פאביוס הכן על רגליו, להקשיב הלכה ה"ק הזה בסודות המרכבה וחכמת האמת. מורו הראשון כחכמת הפילוסופיא היה שאב גם הוא בסתר את החכמה הנשגבה הזאת ממקור נאמן, מאת אחד מגדולי החוקרים, היה הפילוסוף הנודע, החכם ר' נחמן קראכמאל ז"ל, ומפחדו לבוא אליו בגלוי ובימא, לבל ישמטוהו ויריבוהו המתקדשים והאדוקים לאמר, כי את הוא לחוסא ומשחית ואת אפי' קורוס יתורעע, נאלץ להתנבב אליו כבא במחתרת, בחצות הלילה, או בבקר שרם זרחה עליו השמש, כי צמאה נפשו להשתעשע וללמוד ממקור נאמן את הדברים העומדים ברומו של עולם החקירה וחכמת האמת; ומאד התענג גם פאביוס להקשיב ולשמוע מפי מורו ר' דוד לקאמשער ז"ל את שיחותיו ופילפוליו בעניני הפילוסופיא אשר היו לו עם מורו הגדול ר' נחמן קראכמאל ז"ל, ואזניו הקשיבו את כל דברי מורו אשר ירדו גם לחדרי לבבו ונשאריו בזכרונם תמיד.

המורה הזה הצעידהו הצעד הראשון על סף בית אוצר המדע האלהי, ומני אז קבע לעצמו עתים ללמוד בעיין בספרי פילוסופיא, ולא נח ולא יקטט מלשקוד על דלתי החלמה הזאת בכל ימיו, להרחיב את חוג ידיעותיו ולהתפתח בכחותיו הרוחניים. — בימים ההם רכש לו גם ידיעה מעטה בשפת אשכנזי וכתב שירים הרבה בשפת עבר, מהם אריגינאלים ומהם אשר העתיק מהאשכנזית.

בשנת השש עשרה נמר אביו, אשר אהבו מכל בניו, אומר, לקחת אותו עמו לקראקא, בעברו דרך שם ללייפציג לסחור את הארץ, ולהשאירו שם בבית דודו (אחי אביו וואלף ז"ל, בן ר' יוסף מיעזעס ז"ל מלבוש) ר' יצחק מיעזעס, הכהן הגדול בתורתו וחכמתו, למען יעניק לו הוא מרחב בינתו ודעתו בחקי התורה וביתר ידיעותיו בכל ענפי החכמות, וגם למען יבוא אח"כ כבירת הנשואין

עם בתו היחידה שרה. היא כעת אשת העדינה תחיה; ובכן, כא פאביץ לעיר קראקא בשנת 1840 אל בית דוד אביו הנכבד ז"ל, ושם קרה את אחד המורים הגדולים המצוינים, הוא הרב החכם, החריף ובקי, המאור הגדול מהוריר יחיאל מיכאל שאַנגוט ז"ל (הנעשה אח"כ לרב ומו"ץ בבילעליץ ונפטר שם בשנת 1882, ועיין מכתב החכם שזח"ה נ"י על זה בהמגיד שנת תרמ"ה וב, בית אוצר הספרות" משנת תרמ"ז), ועמו כרע כאח התהלך ולמדו והגו יחדו בלמודים שונים, ומלבד הלמודים בתלמוד ופוסקים ושי"ת, למדו יחדו גם את השפות: אשכנזית וצרפתית, וספרי חשבון הכללי וידעת ההנדסה בעיון נמרץ ובשקידה עצומה. מדי יום ביומו בשעות קבועות הלכו לשוח בשדה לשאוף רוח צה, ועל דרך שעשועים זה שוחחו חר את אחד רק בשפה העברית, אשר הסכימו לרוץ בה ולמחר לדבר צחות כבשפה מדוברת. אז החל פאביוס ללמוד גם את השפה הפולאנית ושפת לאטינית להבינן לאשורן, וגם החל לכתוב מאמרים שונים בלשוננו הקדושה ובשפה האשכנזית ויקרא דברים מדעיים הרבה, וביחוד מכתבי עתים שונים וספרי פילוסופיא, ואח"כ הוציא לאור או"ה מכתבים קטנים, שירים ומאמרי בקודת במכתבי עתים הרבה, אחדים בעלום-השם (אָנאָנימאָט) ואחרים בחת"מת ראשי תבות משמו. נקל להבין, כי דודו והותנו ז"ל, אשר בחו היה רב וגדול בכל ענפי הידיעות והחכמות, התענג מאד על שקידתו הנפלאה, ובלב מלא תקוה וגיל ראה את גורל עמלו להרחיב את ידיעתו בחכמות ושפות שונות, ולעלות מעלה בהלמודים שקבל מהמורים המוכים אשר היו לו תמיד.

בעת ההיא היה בית דודו הג"ל, בית ועד לחכמים, שוחרי תושיה ודעת, כצעירים וכישישים, ובכן הכיר אז שם פאביוס לדעת חכמים ואנשי-השם הרבה, כמו: I את הדיר קיושבוים, הנקרא כפי כל "הרופא הברליני"; II הירוקעמאָר לעוויצ' קי, מורה בבית הספר לעם אשר לעברים; III ר' ישראל אהרן בארנשטיין, למדן מופלג ותלמיד חכם נכבד ובכל בית ספרות ישראל וספרות האשכנזית נאמן הוא; IV ר' פנחס מענדיל היילפרין, בעל מחבר ספר "תשובות באנשי און" ו"אבן בוחן" ועוד; V ר' מיכאל היילפרין בן החכם ר' ש"ט היילפרין הג"ל, אברך נחמד בכשרון מאד נפלא, ואשר אז כבר נודע לתופש עט כותב בשפת עברית צחה ונותן אמרי שפר; VI ר' פנחס שמואל האראוויטץ, גם הוא היה תורני ומשכיל נכבד בכשרון מאד נעלה; VII הרב המאור הגדול, החכם ר' אברהם יאָנגער ז"ל ד"ן ומו"ץ בקראקא, אשר בקר אותו בכיתו פעמים הרבה להשתעשע בחברתו בדברי תורה וחכמה, וגם אחרי העתיקו אהלו מקראקא לעיר אחרת, החליף עמו מכתבים מדעיים, ולב הרב יאָנגער היה שלם ותמים באהבתו לשמה להח' ר"י מיעזעס כל ימי חייו; VIII הרב החכם המאה"ג ר' לייזר דוד בארנשטיין ז"ל שהיה נכנס ויוצא בבית ועד החכמים הזה, ועוד הרבה משכילים, צעירים וישישים, מוקירי ומעריצי בכל לבם את הותנו ז"ל, כמו: ר' דוד ראפאפארט נבן יחדיו של הג' ש"ר ז"ל, ד"ר ראזענצווייג, פייערמאן, שאַנבאָרן, ר' אברהם גומפלאוויטש, ר' מאיר זילבערפעלד, משה פרענקעל ז"ל, ד"ר האראוויטץ, ד"ר שאַנגוט (אחיו

של הרב הנ"ל, ר' יחיאל מענדלסזאהן, ר' אברהם יעקב ווייצענפעלד, ה' גאלדמאן, ר' אהרן יודקעוויטץ ועוד ועוד, ד' עליהם יחיו, וכן יוסיפו וכה לחי! — מכל אלה החכמים ואנשי השם היו חביבים לו ביתר שאת, חמשה הראשונים הנזכרים, ולכן הנני לספר פה מעט מתולדותיהם, ממדותיהם ותכונותיהם (קאראקטערע), להציב למו יד ושם במאמר התולדה הזה כאשר יאתה לחכמים מצוינים כמוהם:

I) הדי"ר קירשבוים, אחד מבחורי גאליצא, נתחנך על ברכי הורים עניים ומכובדים, למד בשקידה רבה חכמת הרפואה ביחד עם הדי"ר יאסמ ז"ל, והאחרון הגיד פעם אחת לאחד מ"עיו: "בעת אשר אני ורעי שומעים לקח מהמורים בחכמת הרפואה בבית מדרש העליון (אוניווערסיטאט), בעת ההיא כותב קירשבוים שירים שונים בלשון עברית!" קירשבוים היה גם מושך בשבט סופר בשפת עברית צחה ונקיה, חבר מאמר גדול: "הלכות ימות המשיח" בלשון משנה מהורה, ואח"כ כתב ג"כ בשפת אשכנזי: "דען יידישען אלעקסאנדריניסמוס" ועוד הרבה כתבים. כאשר כלה חוק למדור ויצא מעומר בתאר הכבוד, דאקטאר, בא הנה לקראקא ויהי רופא-חולים, מפליא לעשות, ע"י תבונת כפיו אשר רכש לו בפועל ובמעשה (פראקסיס), וגם נתקבל בכבוד גדול מאת אחיו וכלם הכירוהו והוקירוהו כערכו הנעלה, והוא גם הוא שמח בדי גיל על הנסיונות הרבים אשר קנה לו פה במקצוע זה, ואשר הרחיבו את דעתו וחכמת נפשו. הוא היה בכל יום בן בית החכם ר' יצחק מיעזעס ז"ל וידיד נפשו הנאמן, וכאהבת אבות לבנים כן אהב את פאביוס חתנו ואת בתו היחידה שרה, היא אשת פאביוס, אשר נשאה בשנת 1842, פעם אחת קרא לפני אנשי הנאספים הרבים בבית ר' יצחק הנ"ל, שיר-מהתלות (סאמירע) אחד הנעלה מאד בתבונתו וצורתו, ואשר הופיע בעת ההיא מאת המשורר האשכנזי המפואר ראָבערט פרויטץ, נקוב בשם: "דאס ליגענמערקען", וכשמוע פאביוס את השיר הזה חפץ להריקו מכלי אל כלי, מן החול אל הקרש, כתשוקתו וכדרכו תמיד להעתיק לשפה העברית את כל השירים והמאמרים היקרים אשר מצאו חן בעיניו; אולם הדי"ר קירשבוים מנע אותו מחפצו זה, באמרו: "מאד תשנה כי תדמה להעתיק את השיר הזה לעברית, באשר כי היא איננו מוכשר לשום העתקה בעלמא ומה גם כי הוא בלתי-עברי, כן ברוח שירתו וכן בלשונו ובמשקל חרוזיו; כמשתאה עמד פאביוס בשמעו את דבריו אלה, ואחרי התבוננו רגעים מספר השיב: "בכל זאת אנסה את כחי, ואקוה כי אחרי ימים אחדים לא תשים עוד תהלה בי ולא תמלא עוד עלי שחוק פוך". אחרי ימים שנים, כבר השלים פאביוס את העתקת השיר "דאס ליגענמערקען" מכונה בשם: "גיא חזיון" (הוא הופיע לאור שנים רבות אח"כ במכוע "האוהב" להח' ר' ש. א. גראָבער נ"י); וכאשר הביאה לפני הדי"ר קירשבוים השתומם עליה מאד, ומלא גיל וששון התנשא ממקומו ויחבקו ויאצל לו עתרת נשיקות, ובפנים מאירות ומפיקות שמחה, חש מהר אל חותנו להודיעהו ממלאכת חתנו הנפלאה, כי הגדיל לעשות! —

בקונטרס הזכרונות, הנכתב אשכנזית מאת המחבר בעצמו והנמצא בידי כעת, יספר שם פאביוס דבר נפלא אחד אדות הדי"ר קירשבוים, אשר נודע לו אח"כ מאת הדי"ר גאלדשמידט רב דק"ק לייפציג; וכאשר כי הוא נוגע לקורותיו, תכונותיו והלך-רוחו, אתיקתו פה לקהל הקוראים:

בשנת 1831, בעת אשר מחלת ה"חולירע" סכבה את כל ארצות אירופא ושררה גם בעיר קראקא בעצם תקפה, הצטיין הר"ר קירשבוים ביתר שאת בפעולותיו ותבונות כפיו, לרפאות את הנדכאים והנענים מתגרת יד המחלה, וכזה הפיק רצון גם מאת ראשי הסענאט ששלחו בעת ההיא בעיר קראקא, עד כי גמרו אומר לתת לו במתנה אחוזת-נחלה בקרבת הגבול, לאות על עמלו וחריצותו הגדולה להועיל לרבי-אדם במשך עת תקופת-המחלה הרעה הזאת (אלס אויסצייכנונג פֿיר זיינע וואָהלפֿערדיענטע מיהעזעליגקייט וועהרענר דער עפידעמיע)! אבל ממשלת ר... עמדה לשמן לו בקבלת המתנה הזאת, כי היא מצדה לא חפצה לעשות את היהודי קירשבוים לבעל אחוזת-נחלה על אדמתה! הדבר הזה נאץ את קירשבוים ביום מאד וחמתו בערה בו, ומלא זעם וקנאה מהר לכהן-נוצרי אחד, ידיו ומכירו מכבה, ובקש ממנו לתת לו "תעודת-תמורה" (טויִפֿשיין), לאות כי המיר את דתו ואמונתו לדת הנוצרית! הכהן הנוצרי הזה בקש תנאות רבות, לחקרהו לדעת אם לא רק התל יהתל בו קירשבוים וישאלהו:

— אחרי שבועות מספר השיג קירשבוים בסתר ובסוד כמס, ובתלי נודע לזולתו, את סכתב התעודה אשר דרש, ואז נהיה לבעל אחוזה כרום, בלי כל משטין ומפריע! — אחרי שנים אחדות, כאשר הר"ר גאלדשמידט הכיר לדעת בבית ר' יצחק מיעזעס ז"ל את הר"ר קירשבוים, וכות עמו שם ברית ידידות ואהבת עולם, נקראו שניהם לבוא לבית אחד מידים על שמחת חג אפריון, בקרבת העיר גליוויטץ, ונסעו שמה גם שניהם יחדו, בדרך נתארחו קירשבוים וגאלדשמידט בחדר אחד קטן וצר, מאסס מקום בבית המלון המלא אורחים רבים, וגם נאלצו לשכב במטה אחת אשר הוכנה לשניהם, ויהי בחצי הלילה חלה קירשבוים לפתע פתאום את הליו (אשר מת בה אחר זמן רב), ובאשר פחד לנפשו פן ימורת שמה, בקש את ידיו הר"ר גאלדשמידט, לבל יגלה לשום איש את הסוד הכמס על דבר תמורת דתו אשר רק לו גלה זאת, למען לא ימנעו היהודים מתת לו אחוזת קבר בתוכם. כמעט עשרים שנה אח"כ נודע לכלנו החזיון המוזר הזה בדבר תמורת דתו של קירשבוים, ואשר למרות כל אלה נשארו קירשבוים עם אשתו העבריה יהודים נאמנים וישרים לאלהים ועם, עד יום מותם.

II הרירעקטאר אהרן לעוויצקי, ראש המורים בבית הספר להיהודים בקראקא, היה ידיד נאמן ורגיל בבית מיעזעס ורבה היתה ידיעתו ובקאותו בכל הספריות היותר מובחרות (קלאססישע ליטעראטורען), ולשונו וכתבו בשפת עבר, אשכנזית ופולאנית היה מהודר מאד. גם בשיר ובמליצה היה כחו גדול ומדבריו היתה נאווה. ה' פֿאביוס ורעיתו שרה התענגו מאד בכל עת שחר את פניהם, כי ידע להמשיך בדבריו הנעימים ובקסם על שפתו את לבותם, בדברו דבר בעתו וביוכוהו עמהם על ילדי יום יום, בעניני הספרות ובשאלות הנוגעות לחיי היהודים והיהדות ועל כל שאלות הזמן והקורות במדיניות. הוא העיר בצדק את רוח היר פֿאביוס לכתוב עלי לוח דברי שיר ומליצה, ולהציא מכחו אל הפועל איזה

מחדושי ומחשבותיו אשר מצאו חן בעיני הדירקטאר. אם אמנם הוא בעצמו לא רצה להיות חובר חבורים בגלוי, עכ"ז לעת מציא הוציא לאור בשנות 2—1840 שתי חוברות ואיזה מאמרים במכתבי עת יומיים, וכלם המה יפים מאד בתוכנם וצורתם: האיש המעלה והנחמד הזה, החביב ליודעיו ומכיריו הרבים, לא האריך ימים הרבה, ובמיטב שנותיו — בערך חמשים שנה — חלה את חליו, מחלת-הכבד (לעברליידען), אשר דכאה את נפשו ונפחה את נשמתו המהורה ששבה לאלהים איזה שנים קודם פטירת ידיו קדשכיים הג"ל.

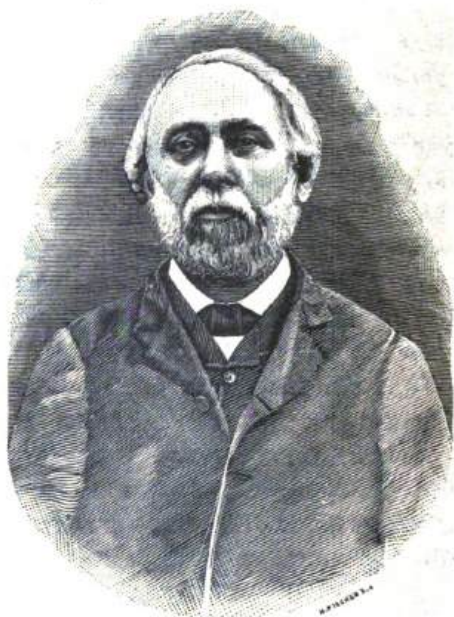
III ר' ישראל אהרן בארנשטיין, היה גיסו של הרב דמתא המפורסם מהר"ר בעריש מייזעלס ז"ל, ובמשך ימי התקופה הארוכה כערך ששים שנה היה נקשר כחכלי האהבה וידידות נאמנה עם משפחת מיעזעס. תכונות נפשו העדינה, מדותיו ומעלותיו היו יקרות ונעלות, וידיעותיו בתורת וחכמת ישראל רבו מאד. גם בהיותו סוחר גדול בשמרי-הבאנק ביחד עם גיסו המופלג בתורתו וחסידותו הר"ר יצחק האלבערשטאם ז"ל (אביו של החכם הנודע יצחיה נ"י) לא פסק פומיה מגידסא, ומושבו הנעים לו היה בעקד ספריו המלא על כל גדותיו ספרים מספרים שונים, ישנים גם חדשים. גם זוגתו מרת אסתר (בת הגביר המפורסם בדורו סאָזנער בווארשוי) ובנותיהם חנה-גיטל ומרים, נשים מהוללות בגופן ונפשותן בהשכלתן ויפין ועדן-רוחן, וגם חתניהם היקרים זלמן מייזעלס (בן הרב הג"ל) ואביהם מינץ (בן החכם המנוח ר' מאיר מינץ מלובינ) יחיו, היו בכל עת כילידי בית מיעזעס, ולא מנעו אף יום אחד מלהתארח ולהשתעשע בחברתו. בשנת 1860 כערך העתיק הר"ר א"ש אהלו לעיר אייזענשטאדט הסמוכה לווינע, ומשם בשנת 1884 לבית בנותיו והתגיו הג"ל לווינע, אחרי אשר מתה עליו אשתו העדינה באייזענשטאדט, ובשנה ההיא הלך גם הוא לעולמו בשנת השבעים ושמונה לימי חייו. מרוץ המכתבים בינו ובין ה' פֿאַביס לא פסק עד יומו האחרון, ואמרתו היתה צרופה מאד גם בשפת אשכנזית, וגם בימי זקנתו היה כתב-ידו יפה ומהודר מאד כבימי נעוריו, ובהערותיו בדבריתורה וחכמה הוצקחן, ורבות מהן ראויות להתפרסם בקהל. —

IV ר' פנחס מענדיל היילפרין ז"ל, בעל מחבר ספר "תשובות באנשי און" וס' "אבן בוחן", היה גדול בתורתו וחכמתו, תורני ופילוסוף וספרא רבה, והשכיל לכתוב צחות בקסת הסופר אשר בידו המפליאה לעשות באמת. עוד בימי ילדותו ואח"כ בנעוריו בשבתו בעיר מאָמאַשאָב בפולין, התרועע לידה נפשו ר' יצחק מיעזעס, אשר התגורר ג"כ שנים אחדות בעיר פעטערקאָב אצל חותנו מהור"ר אליקים געציל סג"ל האראוויטץ ז"ל, וכשבת אחים נאמנים התעורסו תמיד באהבים, למייל כפרסם דתירה והחכמה ולהתוכח בדברי אמונות ודעות. גם בבוא אח"כ הר"ר מיעזעס לקראקא, נסע הרפ"מ היילפרין פעמים אחדות בכיון לקראקא, לתכלית התראות פנים עם אהובו מיעזעס. את כל המכתבים והאגרות הנכללות בספריו הנזכרים כתב רק לידיו זה, אשר ממנו שאל תמיד עצות ואשר היה לו לעינים במלחמת התנופה שלו נגד כת הרבנים המתקנים, וביחוד נגד הר"ר גיינער והאלדהיים. באהבתו הגדולה לחרות מדינית, העתיק משם אהלו לערי אונגארן עם כל בני ביתו בשנת 1843, ושם היה ביתו ומסחרו עד ימי המרידה בשנת 1849. אחרי כלות ימי המלחמה המפורסמת באונגארן, ופגיעתה

הרעה לחופש הזכויות המדיניות, הסבי את לבו ליאש על הגאולה ועל התמורה אשר קותה גפשו, ונמר בדעתו לעזוב את אירופא ולהרחיק נדוד לארץ הרת החופש, מעבר למדינת הים, ונסע לנויארק'עם בנו מיכאל וכל בני משפחתו, ושם ביתו עד יום מותו בשנת 1863 כבן שבעים וחמש שנים, כל ימי חייו היה תמים וצנוע בדרכו ודא ד' מרכים, גם היה טוב לב ויקר רוח, וקנאת אמת ואהבת עמו וספרותו יקרה תמיד כשלהבת יה על מזבח לבבו; "וכפי מכתב בנו להיר פֶּאָביוס, כתב רפמ'ה באמריקא חדושים ודברי בקרת הרבה, אשר היה בדעת בנו להעלותם על מכבש הדפוס ולהפיץ אח כ מעינות אביו חוצה; אפס מחשבתו המהורה לא באה לידי מעשה, כי נסע יתרו בשנת 1888 פתאום, וגם ספרו האחרון לא דצליח לסדר בעצמו ולהביאו לדפוס כאשר אכתוב הלאה, גם במכתב החכם ר' פנחס מענדיל ז"ל בעצמו להחכם ר"י מיעועס ז"ל, אשר כתב לו באחרית ימיו הודיעהו כי כתב ספר גדול, וזה לשונו שם במכתבו: "כאשר הידעתך אני עוסק במלאכה גדולה, משמחת הלב ומאירת עינים, רק מתשת כח ומכלה עיני בשר, ומאז הבקר זה שבתני על השלחק, הגני יושב וכותב ומחוק וחוזר ובותב, עד אשר תרפינה ידי ותכהינה עיני וכו'" עכ"ל. אמנם, כן היתה דרכו מעולם בכתיבת אנרות-חכמה לפרסמן ע"י הדפוס, להעתיק דבריו ולכתוב ולמחוק ולחזור ולכתוב פעמים הרבה עד שיצא כל דבר נקי בתוכנו ובצורתו ובסגנון לשונו כסלת נקיה.

(V) ר' מיכאל היילפרין, בן החכם הנ"ל, נתודע לה' פֶּאָביוס פנים אל פנים בזמן המרידה הנזכרת באונגארן, כאשר חזר ושב, או היותר נכון, כאשר ברח היילפרין עם העמינראצ'אן ממקום המערכה ושרה קמל בוילאנאָש באונגארן, ומצא מקום משלט והצלה פורתא מחמת רודפיו בבית מיעועס, עד עת אשר נחה ושקטה המבוכה הזאת, אשר אז מצא לו עת מוכשרת לעבור את גבול עסטערייך ולבוא פאָרזיה ולאָנדאָנה ומשם לאמריקא, אמנם האיש הנעלה הזה לא נכר ונתודע לרוב אחב"י בגדולתו וחכמתו הרבה רק אחרי מותו! אכן היום נודע לנו ע"י הכותבים השונים במכ"ע היומיים באמריקא וגם מזכרונות מפורסמים במכתבי העת לישראל באירופא, כמה גדול כחו הרוחני של האיש הגדול מרכבה הזה ואשר בו יתפאר ישראל באמת; ולכן הגני לספר פה גם אנכי את תולדות ימי חייו בתמצית, כפי אשר לקטתי מספרים וסופרים השונים, וכל אשר תשים האמת בפי אותו אשמור לדבר: הח' ר' מיכאל היילפרין נולד בשנת 1823 בפעטערקאב אשר ברויפ, ובעירו ילד בן חמש שנים חונך על ידי אביו הנ"ל בלמד לשון עבר, דרך חינוכו בכלל היה שונה מאד מחנוך הרגיל אצל יערי בני ישראל ברויפ, הוא לא בקר מעירו איזה חדר או בית ספר קטן או גבוה, נמורו ומלמדו ורבו היה רק אביו (רפ"ט) בתורת וחכמת ישראל. ע"י מעלליו ולמדו נכר מיכאל עוד בראשית נעוריו, כי יהיה לעלוי גדול ולאיש משכיל ומצויין בעמו, העולה במעלות על גרם ההשתלשלות באופן משליא לעשות, באהבתו הגדולה ותשוקתו העזה ללמודים, וגם בגדול שכלו החד וכח זכרונו המונב ותפיסתו המתמיהה, רכש לעצמו ידיעת שפת עבר ודקדוקה, שפת פולאנית ואשכנזית על בורין, וחבר בהשפות האלה שירים וכתבי מליצה הרבה בעודנו נער, בן י"ב שנים, אח"כ למד

ג"כ את השפות: רומית, יונית, צרפתית ואנגלית, וחבין וידע כמעט בע"פ ספרי האמער, ווירגיל, האראץ ומבכרי הקלאסיקער ככל השפות החיות. אך חבתו היותר נודעת לו היתה שפת עמו וספרותו! אופן וסדר למודו סמורו ומדריכו, הוא אביו החכם ר' פנחס מענדיל ז"ל, היה נפלא ומתבודד באמת ודרך חדש יקרא לו. ראשית למודו בעברית היה תנ"ך בלי כל פירושים ותרגומים, ואח"כ למד משניות ויד החזקה להרמב"ם, ואח"כ נמרא עם פירוש רש"י בלבד, ואת כל אלה ידע לקרות ולהבין על בוריס. בהתמדתו ותשיבתו הנפלאה להויסקי חיל בידיעות ולשונות הרבה, למד עוד שפת רומאנית, איטלקית, ספרדית, אונגארית ופרטוגוזית ואח"כ גם את השפות: ערבית, סורית ופרסית; וכן היתה דרכו תמיד בחשנת

Michael Heilprin.

מדעיו כלשונות שונות, ללמוד בתחלה את ספרי ערכי המלים (ווארטערביכער) מראשם עד סופם בע"ס, ואח"כ את ספריהם וסופריהם המוכהרים. כבקיאותו בקורות העולם ובכל הידיעות הנוגעות לענינים מדיניים, העיר תמהון בלבבות כל שומעיו, כי בכח זכרונו הנפלא, ידע את כל הנעשה והמסופר מגדולי אנשי שם, בשלומם ומלחמתם, בחכמתם ומלאכת מחשבתם, והגביר חילים בידיעות אלה, באופן שהיה מונה וסופר בדיוק ובסדרם והלכתם את שמות כל המצוינים מכל דור ודור בלי לחטא את המטרה! — בנסיעתו למדינת אונגארן ביחד עם אביו, בחר לו בתחלה מקום לגור בעיר מישקאלץ, ושם יסד ופתח לו בית מסחר לספרים (בוכהאנדלונג), ובידיעתו הרחבה והנפלאה בשפת אונגארית, אשר קנה לו במשך שבתו זמן מועט שמה, המשיך אליו לבות אצילי הארץ, אשר הכירו

את מעלות וסגולות היהודי הפולני הזה⁽¹⁾ וכבודו והוקירוהו מאד. אך ר' מיכאל לא ראה ברכה ונחת במסחרו זה, ויעתיק אחריו הלאה לעיר אוהעל, ושם נהיה למורה ראשי (דירעקטאר) בבית ספר אחד, וכרבות הימים ובראשית הסכסוך המדיני עם מלכות עסטערייך, העיר בצדק, במאמרו, שיריו ומכתביו בשפת הארץ את רוח האצילים והשרים ויועצי הארץ אשר עמדו בסתר בראש המדינה, לעמוד על נפשם וללחום ביום קרב הקרוב לבוא, בעד חרותם וחפשתם, והמה נתנו אומן לרוחו והושיבוהו בהמינסטריים על הענינים הפנימיים. כל יועצי המינסטעריים. הלא המה: עמנואש, שעצעני, דעאק וקאשום, וזה האחרון בראשם, הראו להיילפרין אותות כבוד וידידות ואהבה רבה והללו בשערים מעשיו⁽²⁾. מרם עזבו את אירופא, ובעת אשר מצא שלוח ומחסה בצל קורת בית ר' יצחק מיעזעם ז"ל במשך שבועות אחדים, נתודע לה' פאכיום אשר היה אז בבית חותנו, ומני אז היתה ברית אהבה עזה כרותה בין שניהם וגם כאשר השתקע היילפרין אחיכ את דירתו באמעריקא לא פסק חלוקה אגרות, מביניהם עד סמוך לסמירתו. בנווארק הגדיל ר' מיכאל לעשות בעבודתו המתמדת בהעניצקלאפעדיע האמעריקאנית ובהרעדאקציאן של המ"ע היומי הגדול Nation אשר נעשה לעוזרו וסופרו התמידי ועל פיו נחתך כל מאמר מדעי, ספרותי ומדיני אם ראוי הוא לגלותו ולפרסמו בשערי מכ"ע לרבים; ואם אמנם הוא ברוב ענותנותו וצניעותו לא חתם את שמו על כל מאמרו הנפלאים והמלאים טוב מעם ושכל מחודד ובסגנון יפה בשפת הארץ, עכ"ז מעשי ידיו להתפאר נודעו בשער בת רבים, והכל קראו ברוך לכבודו. עם כל עבודתו ויגיעו כח היום וכל הלילה, לא שכח ר' מיכאל אף רג את אהבת נעורים שלו, היא חבת קרש לספרות ישראל, ובשנת 1879—1880 הראה את תוקף פעולתו על שדה הליטעראטור העברית בהוציאו לאור את ספרו הגדול בכמותו ובאיכותו המכונה בשם: Historical poetry of the ancient Hebrews 2 Volumes ואשר יצאמבעו (עין "המגיד" 1880 גליון 41). החכם ר' מיכאל היילפרין לא הגיע לשנות אביו ז"ל ושבק לן חיים בשנת 1888 עשרה ימים לירח מאי (כ"ט אייר תרמ"ח) לשנת הששים וחמש לימי חייו על פני האדמה הזאת. פטירתו הפתאומית עשתה רעש גדול בכל ארץ אמעריקא וכל המביע לישראל ולהעמים היו"ל שם ובאירופא אמרו פה אחד, כי אבדה כזו היא אבדה שאיננה חוזרת, ומרגלית טובה כזו היחידה במינה ודלית לה מימא, אין לה חליפין בעולם כלל! בהמכ"ע היו"ל בבאסטאן "Unitarian Review" נומר 3 משנת 1888 הדפיס החכם הנוצרי, כומר קאתוליק, I. W. Chadwick את תולדות ימי חי האדם הגדול הזה, לתאר ולצייר, לפאר ולקלם את תכונות נפשו העדינה, את ידיעותיו אין קץ ואת מעלותיו ופעולותיו באמעריקא, ותמצית ממאמר התולדה

(1) כי היה לבוש אז בגד חרוך כמנהג לחכמי כפולין.

(2) כפי המסופר לפאכיום מידו המסביל ר' מנחם עהרליך מלובלין אשר עזב גיב חרץ פולאניס והקע אז חלון בפאריז, הוא וביהו, רחוק מס' מנהג אלל אחד מגדולי העמנועהלען צאנזנאדן, מקאשום, וכו' כחוב דרך חנכ' דעכנים של הא"ס הגדול הזה: "לפי דעתי האונגאר כיוסר טוב, חזן ממני הוא (היהודי) היילפרין!"

הזה נעתקה בזמנה בהמכ"ע. צייטונג דעם יודענטהומ"ס, והדברים הללו הנאמרים באמת ראויים להעתיקם גם ללה"ק, להיות ציון לנפש חיה כזאת! —

כפי הזכרונות המונחים לפני בקונטרס ה' פאביוס קבל עוד בשנת 1887 שני מכתבים מה' מיכאל היילפרין. במכתבו הראשון מודיע לו, כי קרא בשטחה רבה את ספרו הנחמד "קורות הפילוסופיה החדשה" ומכרך אותו על גמירת מסעלו זה "הגדול ויקר מאד" (גרמאסאטינג). וגם יתאונן שם על גמל משאו וגורלו בעבודה הכבדה והרבה הזאת לדאוג על קהל גולי רוסיא, אשר למוכת אחיו הנדבאים, ולשם מצוה החביבה לו ביתר שאת, הוא נושא על שכמו את העול הכבד מנשוא הזה⁸, ולכן אין עתותיו בידיו להתעסק כחפץ לבו בהליטראטור ולמצוא מנוחה במשפחתו. רק מוכרח הוא בכל יום בבקר לנסוע כוזמטים (סמוך לניוירק בנליל שענדא) מקום מושבו לניוירק ולחזרה, ובכל זאת תקוה נשקפה לו למצוא גאולה ותמורה, אשר לדאבון נפשנו "גאולת-עולם" היתה לו! — במכתבו השני מזכיר לו עוד את הנשכחות, להוריעהו ששון לבו מיצאי חלציו, כי מאושר הוא בגירלו הנעים: בנו הצעיר והחביב לו Angelo נעשה לסראפעססאר דער פאלאנמאלאגניע (ידיעת התאכנות החי והצומח) בפלאדעלפא, וגם לקוראטאר בהאקאדעמיע דער נאטורוויסענשאפט, פהילאזאפיע וגעאלאגניע, והוציא לאור ספרים נכבדים יקרים מאד בערכם ותכונתם; וכנו הכרך Louis הוא ג"כ דאקטאר, וכמו אחיו הוציא גם הוא לאור ספרים מועילים אשר ישמחו וירננו את לבו, ואומר עם הספר: "בנים גדלתי (זה מלאכי והלוי) אשר ישמחו את נפשי, ויברך ד' חילי בהם". ואלה המה הספרים אשר קבל ה' פאביוס במשך איזה ימים אח"כ מיממם: I. The geographical and geological distribution of animals, New-York 1887, by Angelo Heilprin (Appelton); II. Geological evidence of evolution, Philadelphia 1888, by Angelo Heilprin (Appelton).⁴; III. The animal life of our sea-shore. -1888, by Angelo Heilprin (Appelton); IV. The historical reference-book: 1) Chronological table of universal history; 2) Chronological dictionary; 3) Biographical dictionary, by Louis Heilprin. כל פאביוס קרא ה' פאביוס את כל הספרים האלה, כי המה כוללים דברי מדע בחכמת הטבע החדשה במדרגה נעלה

⁸ במכתבו הכתוב לשכנות אומר היילפרין כזו הלשון: איינע אנדויערנדע מיהואפע ארייט פאסט איין טארטירערטהום".

⁴ בני הספרים האחרונים מבנו אנבעלא נדפסו אחרי מות אביו, ולא זכה לראותם יוליס מהדפוס, והמה נכלחו לפאביוס מידי זמנו היקרה החיה, בלחץ המונחו המחודשת אחרי מותו; ובמכתבה הדיב אומר על בלחצו ג"כ: אס נמאל עוד החלק הטליסי מספרו הגל "בל בעלה כפי וואס יאל לאור לערנן כמו צימים הקרובים?" לאמר: "אמנם כן, עוד נבאר כי מספרו, אצל הוא בלתי מסודר כהלכה, עיי ערדוהיו הדעות עם עסקי העולם מאחרי, וכפי הבטחת בעלי ז"ל בע"ה, החלק הזה כולל בחובו חדשות וגזירות, ובני אינס סיקים בדריכות אלה ולא יצוי אך לסדר הענינים הנכבדים האלה, ומי ימלא הנחסר?!"

מאד מאת בנו הצעיר, וענינים נחוצים לדעת בתולדות האדם וסדרי הזמנים, בשלש מחלקות גדולות מכנו הבכור, ומה נעים גורל אב כזה, לזכות בחיי בנים מגדלים כאלה. המביאים לו ממעמדים מפיקי ענג כאלה! מי שמניח בנים חכמים כמותם, מוכטח שבן עולם הבא הוא כמאמר חז"ל. גם עוד באחד ממכתביו האחרונים לה' פאביוס, מודיע לו הבשורה הלא מובה מפטירת ידידו, הוא גיסו החכם וספרא רבה ר' משה פֶּרענקיל מקראקא, ואומר עם הספר כדברים האלה: "אשתו האלמנה, היא אחותי שרה תחיה המלוטדת גם בספרות ישראל ומשכלת מאד, אין לה ת'ל גם עתה דאגת פרנסה, ויש לה בן משכיל הדואג על מוכתה וערכיה וכל האבות והאמות יוכלו להתקנא בה בגדולה הנעים עם הבן היקר והנחמד הזה, שהוא פראָפֶּססאָר המאָטהעמאָטיק בבית הספר היותר גבוה בעיר באַלטימאָר אשר בארץ אמעריקא, המכונה בשם: Johns Hopkin's University בנה המשכיל הזה יקרא בשם: פאביוס פֶּרענקיל, והוא באמת, "The American Hebrew 1887 Nr. 8 may חכם גדול, המפורסם לאיש מצוין, וכמבטו ומזנו הוא עולה על כל בני גילה, וגם טוב לב ועדן רוח הוא בכל מפעלותיו למוכת משפחתו. — אחרי פטירתו השיג פאביוס ממו"ס של ר' מיכאל ז"ל בנויארק גליון אחד ממכ"ע הו"ל שם: ספרו, קורות הפיליסופיא חדרשה" מאת המנוח ז"ל, ומאד שמח עליה פאביוס לראות בזה את אות אהבתו, אשר מרוב ענותנותו לא הזכירנה מזה מאמרו כל ימי חייו. —

* * *

עתה נחזור לאחור בסדר הזמן, למען תת גם ציור כללי בספור המאורעים בחיי ה' פאביוס, וכסכוכת הענינים המדוברים אדות ידידיו ומכיריו ככל מקומות מושבו ומגורו.

בשנת 1846 נסע פאביוס עם משפחתו לאבותיו בבראדי, ושם התארח ונתודע להחכמים הנכבדים: ר' הירש מענדיל פֶּינעלעס (שליש), ר' אברהם קראָכמאַל, האחים ר' יצחק ור' יהושע העשיל שור (בעל "החלוץ"), ד"ר יצחק ערמער ועוד משכילים אחרים. החכם האחרון הנזכר, המליץ הנפלא ר"י ערמער, היה יריד נאמן ואהוב לפאביוס, ובקינטרסו מזכיר מקרה מהור אחד אשר היה לו אצלו בבראדי: כאשר קרא ה' פאביוס את המאָנאָלאָג (מדבר בפ"ע) "זיין אדער ניכט זיין" אשר העתיק הרמב"ם ז"ל מהאמלעט של שעקספיר, עלה בדעתו להעתיקו גם בעברית בשם: "המתאונן", וכאשר כלה מעשהו זה, באופן אשר מצא חן בעיני כל מידעיו, הראהו פעם אחת גם להמליץ ד"ר ערמער, ובאשר ידע מראש כי הוא מדייק מאד בכתבו ולשונו, ומבקר ומבחין נפלא במלאכת השיר והמליצה אין כמוהו אמר אליו: "אדוני הדאקטאר! הא לך שירי לשפוט עליו, אם יישר בעיניך או פגול הוא לא ירצה, ובתנאי למסרע, אם לא טוב יהיה בעיניך כי תמצא שגיאות בתוכנו וצורתו, תתנהו לי כחזה בשתיקה באין אומר ודברים, ואז אדע משפטך הנחרץ!" ותשובתו היתה כעזו: "לעשות

את רצונך אחפץ, ואחרי ימים אחרים משפטי לאור יצא. פעמים אחרות אה"ב, בקרו סאביוס בביתו, והוא לא דבר אתו אף שמץ דבר אדות שירו, וסאביוס מצדו גם הוא לא שאל את פיו אדותו, כי הוא נכלם ופחד לשמוע את משפטו. אחרי ימים אחרים הרהיב סאביוס עז בנפשו, ויבא אליו בערב יום אחר הביתה בלוי ידיו ה"ר פינעלעס, אשר ידע סבת ביאו לערטער, ושם השתעשעו איזה שעות עם ההכם הרופא ערטער בשיחות חולין ובדברי חכמה ומדע ועוד בענינים נכבדים שונים. ויהי בחצי הלילה, בעת אשר נפרדו מאתו ללכת לביתם התמלטה מפי ה' סאביוס השאלה: "ידידי ואדוני, השיבה נא לי את השיר שמסרתי לך זה ירה ימים!" או מהר הר"ר ערטער לשוב הביתה להחרו השני והביא את שירו בידו בדברים האלה: "ידידי, תודתי רבה לך על כל הכבוד והתחלה אשר מדות אל חיקי בתתך אותי לשופט ומבקר על מפעלך המליצי הזה! האמת אני, כי לא מצאתי בו שמץ דופי אחרי קראי אותו פעמים, אך שמע נא והסבת, וכלל זה נקוט בידך לימים הבאים: אם תכתוב דברי מליצה ושיר, או גם מאמר מדעי, יהא כונה באמתחתך עשר שנים רצופות, ולא תמהר לחוציאן לאור; אך כאשר יעבור סכים השנים האמור, וגם אז תמצאנהו בלי מגרעת, או לרצונך תגלהו בקהל; וכן גם מנהגי מאז, ומעולם שמרתי הכלל הזה, לצרף וללבן פעמים אין מספר את כל דבר ודבר אשר יפליט קולמסי ובמשך שנים כבירות; ואתה רכב וצלה והיה לסופר גדול ומכובד לעמנו!" אז פתה להם את הדלת בשחוק פיו ויאמר: "לכו לשלום ידידי, כי בעוד שעות אחרות יגיע השחר!" ה' סאביוס שמע לעצת ידידו זה ולא אבה לתת את העתקתו בדפוס טרם עבר עליו מועד עשר שנים אשר הנביל לו ידיו וכיון דאדתי אחרי עוד זמן כביר, מבלי לפרסמו לרבים ע"י הדפוס עד היום, ורק לבקשותי הכפולות נתרצה הפעם להפשהו מבין אמתהת כתביו ולעשות בו עוד איזה תקונים ולשלוח אותו אלי, והרשות נתונה לי מאת המחבר הנכבד נ"י להוציאנהו לאור הדפוס, ואנכי לא הפצתי למנוע הטוב מקוראי "האוצר" ונתתי על יד המו"ל ספר השנתי הנוכחי ביהר עם שני שיריו הנחמדים: "נאולת ישראל" וזכרון ציון" אשר חבר זה לא כביר בעיר מגורו לייפציג.

מאמריו הראשונים בשפת אשכנז הוציא ה' סאביוס לאור בשנת 1845, והמה: בקרת על ספר הותנו "על המבוכות בהיהדות" (פ"א א"מ 1845), אשר מצאה הן בעיני הר"ר זכריה פראנקל ז"ל, המו"ל מכ"ע "מאנאטס-שריפט פיר געשיכטע אונד וויסענשאפט דעם יודענטהומס" והאציל לה מקום במכה"ע שלו. בשנת 1846 הוציא לאור מאמרו המדעי: "העבר וההווה בהיהדות, מהוה מול מהוה" בהמכ"ע "אריענט" (המזרח) מהפראפקטסאך יוליוס פירשט בגליונות ממושכים מנומר 22 עד 27 משנה הנ"ל ומזמן ההוא והלאה נעשה לעוזר וכותב תמיד בהמכ"ע הנ"ל, כמו שנרפס שמו בתור עוזר תמיד בשערי האריענט בכל שנה ושנה; אך הוא מרוב ענותנותו לא הפץ לתת את שמו מפורש על המאמרים פרי עטו, רק התם א"ע בראשי התבות משמו, לפעמים באות F. ולפעמים באות M. — בנסיעתו בפעם הראשונה אוצר-הספרות.

ללייפציג בשנת 1849, נעשה אוהב ואהוב ורצוי שם להפך. יוליוס פִּירשֶׁמַן, וקרמו תמיד זה את זה את פניהם בברכה כפעם בפעם בבית משפחותם, וככה השתעשעו בידירותם עד בא קץ יומו של פִּירשֶׁמַן. ה' פִּירשֶׁמַן מוכיר בקינטרסו מקרה לא טהור בעיניו אשר קרהו בראשית התעודותיו עם פִּירשֶׁמַן: פִּירשֶׁמַן כתב שיר הלציו, בשם: „למנצח על מות לכן" וקרא אותו באוני פִּירשֶׁמַן, והוא הפליאו מאד, ובקש ממנו להת לו העתק אחד מן השיר הנחמד הזה על יום או יומים. פִּירשֶׁמַן לא הפץ למלא את רצונו רק בתנאי מפורש לבל ידפסנו ח"ו בהמכ"ע השבועי שלו, יען סכנה כרוכה לו בעקב המעשה הזה מצד ממשלת עסטעררייך לפי חקי הדפוס בימים ההם, והפך פִּירשֶׁמַן קבל את תנאו והבטיח לו לבל ידפיסנו בגלוי הן במכ"ע שלו והן במכ"ע אחר, מטעם האמור. ויהי כאשר נסע פִּירשֶׁמַן חזרה לביתו לקראקא, השיג מכתב תלונה מאביו מלייפציג, על העבודה הנכריה שעשה פִּירשֶׁמַן להדפיס השיר הנזכר בהאָרענשט (Nr. 25 משנת 1849) ובהתימת שמו המפורש, בלי קבלת רשות מסמו ונגד תנאי המבורר! אך העבר אין לשנות עוד, ולכן לא כתב לו פִּירשֶׁמַן משוב ועד רע אדות הדבר המזור הזה רק גמר במחשבתו לדבר אתו משפטים פה אל פה, בנסיעתו השניה על יום השוק ללייפציג. ה' פִּירשֶׁמַן הקים את מהשבתו, וכאשר נסע אחרי שבועות אחדים ללייפציג, שחר את פניו בביתו וישאלהו על הדבר הזה, כדברים האלה: „ידידי ואדוני! הזה הוא טעשה שר (פִּירשֶׁמַן) לגנוב את דעת הבריות במעשה כזה אשר לא יעשה? מאד אתמה תמוה!" ע"ז ענהו פִּירשֶׁמַן בשחוק פיו והלצתו כדרכו: „אמנם צדקת מאד, ואתי תלין משונתי! אבל חי נפשי, כי לא בי האשם העקרי בדבר הזה, אך בהד"ר יעללינעק (שהיה אז כותב ועוזר בבית המערכת של „הארענשט") האשם תלוי, יען הוא הפץ בכונה להכאיב ע"ז את לב המתחסד באמונתו (פיעטיסט) ידידנו פִּירשֶׁמַן דע ליטש, וביחוד בזמן הרוחני היום במדינתנו, ומה שעבר אין לשנות ואתך הסליחה!" —⁶

⁶ כהנוגע לחולדות הפך. יוליוס פִּירשֶׁמַן, הלא הוא כחוצה בלחד מנליוני המניד מבנת 1873 מאת ה' פִּירשֶׁמַן כ"י, והני מעתיק פה רק את המליצה: הפירשטסמאכר יוליוס פִּירשֶׁמַן נולד בעיר קמנה זערקאוויץ (מחוז פוזין) ביום 12 מאי לשנת 1805 ומת בעיר לייפציג ביום 9 ספטמבר שנת 1873. בנו יחידו ליוויאוס פִּירשֶׁמַן, ד"ר ויועץ-הרפואה של המלכות (סאָניטאַטסראַט), נולד 27 מאי שנת 1824 בעיר לייפציג, והוא כעת ראָצענט בהאוניווערסיטאַט, מחבר חיבה ספרי רפואה וספורים נעימים, ואחד מראשי העדה בלייפציג. פִּירשֶׁמַן מאת זה הפך. יוליוס פִּירשֶׁמַן לבית ה' פִּירשֶׁמַן, ובקשנו ללכת אחר לבית-הספר האזרחי (בירגערשולע) לשמוע בחינת התלמידים ממחלקת היחידים בחזרת ודת ישראל ע"י ידיד ומכיר הד"ר גאָלדשמידט, והוא מנח את בקשנו והלכו שניהם יחדו. אחרי שתי שעות נגמרה הבחינה באופן מאד נעלה וישרה בעיני כל פקדי הממשלה וגם בעיני פִּירשֶׁמַן מאת קו, כהיוהו בפעם הראשונה בבחינת התלמידים בכלל; ובזאתה מנית הספר הצי פִּירשֶׁמַן על שאלהו: מה דעתו בזה, לאמר: „גאָלדשמידט הוא המורה האמוני (רעליגיאָנסלעהרער) היוהר טוב במדינת אשכנז!"

בשנת 1854 העתיק אביו את אהלו מברארי לעיר ברעסלווא וגם את בנו פֶּאָביוס לקה אותו שמה להיות לעוזרו ולנהל עסקיו במקום ההוא. בעת ההיא נתודע פֶּאָביוס עם החכמים הנודעים לתהלה בעולם חספרות: פֶּראַנקל, צוקערמאן, גייגער.⁶ גראַטץ, יואל, לעווי, יעקב בערנאס (Jacob Bernays).

⁶ פֶּאָביוס יספר, כי פעם אחת היה לו שיח ושיג עם הד"ר גייגער על אדות הספרים הרבים היו"ל ברוסיה ופולין בדברים של מה בכך, ורובם המה דברי מליטות ופירוש בלי מאמרים מדעיים והדושים של חכמה האמת לפי מעמד הדריכה באשכנז, ואלה דבריו במשפטו הנחרץ על המכ"ע ליבראל ועל הספרים כאלה הריקים מכל חכמה ומדע: "לויטער פֶּראַזאָלאַגיאָן אָהנע איינע שפור פֶּאָן ליטעראַטור אונד וויסענשאַפֿט!" (רק מליטות ריקות פורחות בלחיק, בלי כל רוח בכוחי ומדעי!) ואגב ספר לו פֶּאָביוס את העולה היעולה מאת ידידו ר' יצחק ערטער (בעל "הנפשה לבית ישראל"), בנוגע להדפסת סירו "המחלוקין", לבחלי יגלהו בקהל עד אם יעברו עליו עשר שנים, ולדעתו כל ענפי חילנות מהחדושים יהיו ערלים להמחבר "עשר שנים רפואה". על זה ענהו גייגער חוץ כדי לדבר: "לא כן חכמי עמדי, כי חכמי כלל זה חקופ ביד, מה שגלחתי דבר יפה בעתו, וכל מה שיעלה במחשבותי היום בידיעה מובחלת, וכל חדוש בן יומא המוכסם וגואל לעיני, חגלהו למחברו לאחרים ע"י הדפוס, ואם בעבור חיה זמן אמלא חסרון או שגיאה בחדושי ומס בו, אשר לא ידעה גם בעיני, אז אחדש הורחיו ואחקק עותחיו, להודות בגלוי על חפאי ולבטל חדושי בקהל ג"ש ע"י הדפוס!" אולם פֶּאָביוס לא הסכים לדעתו בפנה זו, ואמר לו שישרה בעיניו דעה ערטער מדעתו, וכמאמרם ז"ל: דברי חורא נעמים כי תשמרם בבטן שיכנו על שחקך (פירושין דף נ"ד); וע"ז הביב לו הד"ר גייגער עוד הפעם, בדברים האלה: "גמה דברים אמורים, בספרים של ד"ת, בהיותם ופוגותם דרבנן ובהלכה לבד, אבל לא בדברי חנה ודרכות פסרותיות ומדעיות, שבהן שמן חלקו וגורלו כלל העמים ולאומים הנאורים, אשר חדשים לבקרים יצאו כל חרות ידיעותם וחדושם לבית הדפוס, ואם יבנו או נעלם מטינת הדבר היום, יבואו למחר ויחודו על שגיאות, ומה מנהם יהלך?" אך גם על זה ענהו פֶּאָביוס את דבריו האחרונים בהפדרו מאתו ללכת הביתה: "הנה אדוני לא לדק בואת, ואם חפאת הקהל היא, להפוא בלבונו ולמחר לדבר בשיג ושיח כל היום, ולרוב בהגדות של דופי (והפער יוצא מן הכלל הזה) ולחרות על לוחות האבן בבית הדפוס כל העולה על רוח ח"ס וא"ס, האם יראו ויעשו גם החכמים כאלוהם ושיגונם ויקדישו את העמא והחול ויעלו זדון באמת? ומה יקרו לי דברי אמת: בני, הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר!" אז שחק גייגער בקרבו והשיב: אולי ואולי דקת ממני, ונחן לו ידו לשלום והלך לדרכו.

עוד פעם אחת הלכו שניהם לעייל בהפֶּראַטענאַדע בצרעסלווא, ובמסית לשי חמו שאלהו פֶּאָביוס, מה משפטו ודעתו על ספר מחנגדו וא"ס ריבו במלחמתו של חורב, הד"ר גראַטץ, אשר הוציא אז לאור הכרך השביעי מ"קורות היהודים"? ויענהו גייגער: "הוא פוב עכ"פ יותר מחבריו, הכרכים הראשונים!" ובדבר דברים צביהם, ספר לו גייגער ג"כ כי עלה במחשבה לפניו לחבר ספר "קורות הליטעראַטור העברית". בפגוש פֶּאָביוס אח"כ על דרכו את הד"ר גראַטץ וספר לו את מחשבתו של גייגער המכרת, הביב לו לפי המו: "אמנם בן, הוא באמת מסוגל ומוכשר לחבר ספר כזה, וזאת היא אומנתו המיוחדת ורואיה לו!"

ע"ר אופן התודעו עם ההכם האחרון הזה, החוקר בקדמוניות ולשונות והמפורסם ע"י ספריו הנפלאים, יסופר בקונטרסו של טיעועם כדברים האלה :

ההכם ר' יעקב בערנאים היה זר ומת בורד במנהגי חייו, וביהוד ביהוסו וערכו להבריו בכלל ולזולתו בפרט. מעולם לא התארה לאהר, וכפרוש מן הצבור היה תמיד, וכל מיני ההתחברות שלו היו בטלוא מוכן המלה הפשוטה הזאת : כנה בא אל כליו ודרושותיו, ולא קבל פני אדם בביתו, וגם בשעות ההפשיות ממשמדת פקודתו בהסעמינאריים, לא דבר עם איש מבני גילו אף רגע, וכבורה מן המהפכה, מהר למשכנו בביתו ונעל הדלת אחריו, למען לא יבוא ח"ו איש לשחרו, ויפריעהו מעבודתו ! ויהי היום, כשמוע פאביוס, כי בעוד ימים מעטים יעוזב הח' בערנאים את העיר ברעסלווא במצאו פקודת המלכות לפניו, להיות משגיח ראשי (אכערהאפליביליאטמהקאר) בעקד הספרים אשר בעיר באָנן, אז מאד ערגה נפשו לדבר ולראות את ההכם הגדול הזה עכ"פ פעם אחת, וישאל את מיודעיו ויבקשם, להראות לו הדרך האפשרי להגיע למחוז הפצו ; והמה יעצוהו, להכות כחצות היום סמוך להסעמינאר או במקום הטויל (פראַמענאָרע) הקרוב להסעמינאר, ואם יפגוש שם איש קטן הקומה, ההולך ברגילות בהזמן הזה וכשעה חדא מדי יום ביומו לשוח על פני הככר הנזכר (וסיכניו הנכרים היו : כי הלך תמיד במחסה ממטר (רעגענשירם) בידו, ומנעלים על גבי מנעלים (אָבערשוהע) על דגליו ומעיל על כתפו, וכן היה מנהגו ללכת גם בתקופת תמוז ברגילות, כאשר היה אסטנים גדול מאין כמוהו, והיה מפחד תמיד משם זורם ומטר כי יתכו ארצה, או רוחות באות ומנשבות בו !), אז ידע כי הוא הוא בערנאים, ויקרב אליו לקדם פניו בברכה, ואולי לא יסרב לו וירצהו. פאביוס עשה כהעצה היעוצה, ומאד שמח בראותו כי תשוקתו נמלאה, כי כמעט נגש אליו לשאול בשלומו, השיב לו גם הוא ברכה אל חיקו בענות חן, ויאמר לו כדברים האלה : "כנים הדברים, שנסיעתי קרובה לבוא, ואני טרוד כעת בהכנות רבות, ולכן לא ירשני הזמן להשתעשע אתך בביתי, אך אם תאבה, נלך ברגש ונטייל קצרות על הככר הזה במשך שעה חדא". "השעה הזאת" יאמר פאביוס "לא אשכח כל עוד נשמתי ב", כי בה שבע ענג וגיל למכביר, בהאזינו כל אמרי פי ההכם הזה המפיק מרגליות (ואשר רוב דבריו סכבו על צירי ענינים שונים הנוגעים להספרות העברית) ומתק לקחו אשר יערוף כמטר ! בשיחתם על אופן הבקרת וההגהות בספרי הקדש, ודרך ההרש ומחודש ממבקרי עמנו וזולתינו, אמר לו הח' בערנאים בשחוק פיו : "שגינות כאלה מי יבין ; האנשים האלה הוטאים בנפשותם נגד הבקור האמתי, בהפצם לתקן ולהגיה, לנסח ולשנות דברים עתיקים ומקודשים כאלה ! הנה אנהנו הפילאָלאָגען מדרקקים כחוט השערה ונוהרים מאד להגיה ולשנות מלה או גם אות וציון אחד בספרי האָמער, העוֹצֵד ודומיהם, ועתה באים המתחכמים הללו בבשיל וכלפות וקרדומות על המסור לנו בקדושה, בספירת המלין והאותיות מדורי דורות ובמשך התקופה המסוימת משני אלפי שנים בערך, ורוצים לנסח ולשנות את הכתובים כפי רצונם ודעתם, בעת אשר גם מנעול השפה המתה

הזאת יחסר לנו! ועל הדברים האלה אשר יצאו בהתלהבות כפי המבקר הגדול הזה, השיב לו ה' פאביוס לאמר: "סלה לי אדוני, אם אמחר לאמת וללהלית אומר, כי כדברך כתבתי גם אנכי לאחד מידידי בווינן (הוא החכם ר"מ שמערן אשר הדפיס את כסאמו זה בה"כוכבי יצחק" שלו הברת כ"ט) עם דברי הלצה האלה: "הכטמע ומדמע ומנסה את ספרי הקדש". אז פשט לו בערנאים את ידו ברגשי הן והסר, ואמר: "יפה אמרת ידידי וצדקת במשפטך!"⁽⁷⁾ גם עם החכם הנודע ר' שלמה ניססען כרת אז פאביוס ברית ידידות בברעסלויא וביניהם היה קשר הידידות אמיץ וחזק מאד, ולא עבר יום אחד אשר לא בקרו וקדמו פנים זה את זה בביתם. האהבה הכסותרה (סימפאטיה) אשר שלטה בין משפחות ניססען ומיעזעס לא נתקה אף למרחוק, כנסוע משפחת מיעזעס מברעסלויא ללייפציג בשנת 1867 למצוא שמה דירת קבע, ומרוץ-המכתבים התארך ביניהם עד עת נאסף האיש הנכבד ורם הערך הזה, בסבת מחלתו (קוצר רוח — אסטמה) הממושכה שנים רבות ושמה קץ לחייו. ארץ אשכנז הרתה חלטה וילדה את החכם שלמה הזה, שנולד בראשית המאה הנוכחית, הוא יום 31 דע' צעמבער שנת 1804 למספר הנהוג, בעיר ברעסלויא (שלעזען), והגיע לשנת הששים ושמונה לימי חייו, כמותו ביום שבעה ועשרים לירח אדר שנת 1872. החכם ר' שלמה ניססען היה מתבודד באמת ביקרו ותכונות נפשו וידיעתו הכללית והנפלאה, והיה יחיד במינו בדור העבר וההווה! הוא היה אהוב ומכובד בעיני כל בני עירו ושעשוע נפש לכל יודעיו ומכיריו, ואין לנו בימינו חכם כיוצא בו! עליו גוכל לומר בכלל: התורה והחכמה ויראת ה', אהבת אדם ונפש עדינה, בו התאחדו ויחדו היו משולבות בו. אין רבר קמן וגדול בגפ"ת ושו"ת, ירושלמי, ספרי, ספרא ותוספתא, בקדמוניות, מדרשים וספרי השכלה וספרי ח"ן, אשר לא נגלו לעיניו, וכל רז לא אנים ליה! כל גדולי וחכמי הדור ידעו והכירו את מעלותיו התרומיות מיום בואו להשתקע בברעסלויא, ואין איש מפורסם בתורה וחכמה מקרוב ומרחוק אשר לא בקרו ושחרו בביתו, לשמוע נעם מדברו ולקחו, או לשאול בעצתו בכל הנוגע לדברים רוחניים וחנניים, וכל הדבר הקשה יביאון לפני החכם הגדול ואיש הרוח הזה! מכתבו של ה' מיעזעס להמ"ל "המגיד" (שנת 1872 נומר..), אחר פטירת הר"ש ניססען ז"ל, הוגד לנו, כמה גדול הפרץ וכמה רחב המקום הפנוי אשר השאיר החכם הגדול הזה אחריו בהלקחו מאתנו! שם יודיע גם הכבוד הגדול אשר חלקו לו כחיו חכמי ברעסלויא ובראשם גיינער וגראַמק, אשר כתלמידים וחברים המקשיבים לקול רבם ואלופם נכנסו לבית מדרשו לקבל פניו ולשמוע משפטו ובקרתו, הנהתו והסכמתו על כל הנאמר והנכתב בדבר חדש וישן;

⁽⁷⁾ הד"ר יעקב צערנאים נולד בשנת 1824 בהאמבורג והיה מוכה בידעות קדמוניות (אלטערטומספֿאַרשונגען) בהמהעאלאגישע־סעמינאַר בברעסלויא, משנת 1853 עד 1867, והל"כ אָבערהאַפֿטביליאַט־העקאַר בבאָן וסב מה בשנת 1881. מזין הוא מאל עיי ספריו הנפלאים, והיה גם חנך מובהק לידידו המפורסם בונזען. עוד יש לו אל כסס מיכלל העיר ממנו צעך עשר שנים ונולד בהאמבורג בשנת 1834, והוא כעת פראָפֿעסאָר צמינקען וגם ליטעראַטור־היסטאָריקער מזין.

אשר היה בדעתם להוציא לאור הדפוס. אם כי כמעין המתגבר היה דרך שינוי ושיחיו ולמודו, ורובי תורתו וחרושי השמיע ליודעיו ודורשיו (בע"פ) והאציל ליחידים הנ"ל ברכה משפעתו כיד ד' המוכה עליו עכ"ז היה כל ימיו נחבא אל הכלים ולא גלה את מקורו עי"ד הדפוס, וגם טעמו ונמוקו ע"ה כפי מכתבו בעצמו הגלוי כיום לקוראי "המגיד". —

אולם חבתו הנאמנה וידידותו הנצחת למיעוטם ולכל בני משפחתו עלתה על חבתו לכל ירדיו אשר בקשו קרבתו וחכמתו, ובמכתביו לה"ר פאביום (אשר

Salomon Nissen.

אולי יתרצה להוציאם לאור הדפוס ולפרסמם בקהל) ולאביו ז"ל בלייפציג, יפיץ מעיני רגשותיו הפנימיים של אהבה לשמה, וחזותם לפעמים את מכתביו בדברים של אהבת אה, כמו: "הכואב על פרידתך ממני" "רעך כאח"ך הנמכר לך לצמיתות באהבתו אותך" "אוהבך הנאמן באהבתו" וכדומה. באמצעות ידיו זה וע"י מכתביו אשר ערך אליו, נגדו לפני פאביום כל תכונות נפשות חכמי ברעסלויא וכל הגסתרות בדרכיהם ומנהגי חייהם, אשר הרב ניססען ז"ל ידעם כמתכנתם. —

על דבר השרפה אשר שרף הרש"נ ז"ל בעצמו את חרושיו וכתביו, מרס לקח אותו אלהים, וסבת המעשה הזו ההוא, כבר הציע ה' פאביום את מאמרו

בסומבי (שם), וע"כ לא נחזק הוא לשנות הדברים הנאמרים בעתם. — (8) כל דברי החכם הזה הנאמרים באמת או בדברי הלצה ובדיחותא, הפיקו חן ונעם מאת השומעים ועל לשונו היו תמיד חסד ורצון טוב ואהבת אדם בכלל. גם היה הוא יהודי נאמן לה' ולתורתו במחשבה ובמעשה, ומתנגד אמת' נגד כל התקנות והחדשות בהיהדות, ותמיד מלא שחוק פיהו על מעשיהם של הרבנים באשכנז, על אסיפותיהם וייסבותיהם לחדש או לבטל ולתקן מנהגי ישראל הקדמונים, ובמכתביו לה"ר פאביוס מתרעם ומתלוצץ על הילדים האלה הרוצים לסתור בנין הזקנים ברורות ומנהגי ישרון ובאמונות ודעות, ומכנה אותם "בעלי קטני אמה" והלומדים לשונם לדבר שקר"; ובכל זאת במזגו העדין ואהבתו את השלום, ובתכונת נפשו העדינה והנמויה כ"ע להיטיב, שמר את פיו מהלבין את פני חבריו וידידיו ולסנוע בכבוד כל איש אף כמלא נימא, וקבל את פני כל ידידיו גם מכתות ומחשבות מתנגדות ברוב נעימות ואחזה וריעות. תורת חכם היתה מקור חייו כל ימיו, וד"ת ואגדה משכו את לבו של האדם הגדול הזה. (9)

זוגתו הנכבדה וטובה לב מטה איזה שנים אחריו, והמה השאירו אחריהם שני בנים מגדלים ה' דוד ולעזר ניססען נ"י מברעסלוא, בתור סוחרים אהובים ונכבדים ובת אחת נישואה להסוחר שפיטצער באמערקא. —

גם בלייפציג היו לפאביוס רעים אהובים ממשיכילי בראדי, כמו: הח' צבי בודק ואחיו הכבוד ליבוש בודק ובנו בערנהאדער, אברהם היילפרין (10), מרדכי

(8) בלחד ממכתביו המונחים לפני, כותב החולדה הזאת, כותב לפאביוס כדברים האלה: "זה ירחים אחדים בקם ממני הד"ר גיינער להראות ולשלוט לו קונטרס חדוש אשר כהנהג, אבל אנכי לא מלאתי את בקשתו, יען כי כבר מסרתיהמוןמכתבי וכחצי אל המוקדה וגם את הכתב אדון בערסה; כל הימים אשר אני חי לא מנעתי לשום אדם כל אשר יחפון ממני, וכבר מסרתי דברים במהנה נמורה ונדפסו ואין מי יודע מבטן מי יאמר, אך לא ישאר אחרי אף עלה אחת, כי לא זכיתי לבנים הולכים על דרך שיחי ומי יודע אם לא יקרה כז טובי לעטוף בהם גביה או חמלה כנהוג..."

(9) בלחדו את האמת ובשנאיו את החנפה, הוכיח תמיד את עמיתיו וידידיו על פניהם אם שגו ופעו בחדושם, וכמה פעמים אמר להד"ר גיינער בפניו (ובמעמד שלחן!): "אמנם חדושי הד"ר! חורקך זאת איננה אמתית (איהרע גרינע חורה!) וחדושך איננו עולה יפה! ואם השמעני, מחוק זאת מספר כתב יד שלך (הוא ספרו הנודע והמפורסם, אורשריפ"ט), לבל ישחקו לפניך העגרים!" —

(10) החכמים ר' צבי בודק וגיסו ר' אברהם היילפרין, ספרו פעם אחת לפאביוס בעדות שנים שחזקם הרב הגאון סי"ר ז"ל קרא בביתו בלחמה מרעיו ומיודעיו ובקול ששון וגיל את הסיור, למלא על מות לבן האדסם ב"אריענטי", וכלם קראו הידד (בראווא!) גם הרב הגאון ר' צבי חיות ז"ל, הלל והסליא בהיותו פעם אחת בקראקא את הסיור הזה, והוא ככה זכרנו הנפלא ידע אותו בע"פ, וכפי המסופר מפאביוס שזעם בבית הרב הגאון ר' בערים מיזעלס ז"ל, ידע ג"כ בע"פ את ספרי יאכט "קורות היהודים".

קאליר⁽¹¹⁾, שמואל ביק⁽¹²⁾, יעקב מאַפּראָווער, ישעיה מאיר פֿינקעלשטיין, משה קאַהנער (מסד „אגודת קהלות באשכנז“), וזה האחרון היה ביחוד רבוק אליו באהבתי הנאמנה, ורק המות הפריד ביניהם; וגם ה' יעקב נאָכאָד ז"ל, אלכסנדר ווערטהויער (שני אלה המה ראשי פרנסי הקהלה בלייפציג⁽¹³⁾) והרב דקדלות פולין בלייפציג, הנאון המפורסם ר' שמעון הורוויץ ג"י, זה האחרון, אם אמנם מכת החרדים ואוחזי הישגות הוא, בכל זאת הוא גם חכם ומשכיל על דבר אמת בבת אחת. הוא ראה וידע את רוב המאמרים ודברי שיר ומליצה שיצאו לאור מידידו פֿאַביוס, ואשר כלם מצאו חן בעיניו והסכים עליהם. גם בהשיגו את ספרו „קורות הפילוסופיא החדשה“ אשר יצא לאור בשנת תרמ"ז ואשר מני אז נודע הוא לשם ולתהלה בעולם הספרות, כתב אליו מכתב תודה, המלא שבחים ותהלות על מפעלו הרב.⁽¹⁴⁾ גם הרבנים המפורסמים מהחרדים באשכנז: הרב הילדעס-

⁽¹¹⁾ לחשוב זאת לחוב רוחני, להזכיר בדרך אגב גם הערה אחת שאמר הכתב 'ר' מרדכי קאליר ז"ל לידיו ה' פֿאַביוס, בעת אשר מאמרו הופיע לאור במכ"ע „אויף דער האָדע“ מסתכער מאחזק וקצק ממנו הו' להביא את הדברים האלה בשם אומרים לעת מוא, וז"ל: „הנה מסדרי הפלת הי"ח במוסף לראש השנה הקביעו את הנוסחא בזכרונה יבראך בדברים האלה: „בהנלותך מלכנו על הר סיני ללמד לעמך תורה ומצוה“, אם כן „תורה ומצוה“ נאמר ולא פילוסופיא ועקרים אמוניים או הכמה נספחה, וזה מוסף הוהך לדעתך במאמר הו"ל! ודעה“ והגני ממלא בזה רצון המבכיל השלם הזה, והעצה החסד האחרון עם נפש הכתב המנוח הגיל בשם ידידו הנאמן ה' פֿאַביוס ל"י. ר' מרדכי קאליר שבק לן חיים בשנת 1886 בעוד לא הגיע לבנה החמישים ושש לימי חייו על פני האדמה הזאת.

⁽¹²⁾ ר' שמואל ביק ז"ל היה אחד מהחוקרים היושר מזוינים בדורו, וביחוד בדיעת הפילוסופיא העתיקה, כאשר יעידו ויגידו עליו ספריו הרבים והיקרים מאד, כמו: „דער פלאטאניסמוס“, „פֿאַר סאָקראַטישע פֿהילאזאפֿהיע“ (2 בעדע 77—1876). „פֿהיר לאזאפֿהיע דעם רעכטס“, „דעם שאַנען“ ועוד, והוא מפורסם לזולתו ועם יבראך לא ידע שמו וזכרו! —

⁽¹³⁾ ה' פֿאַביוס יהלל מאד בקונטרסו את בני ידידיו אלה באר ראשי העדה המנהלים באמונה את עדה, גאן מרעיהם, באמרו כי מאד מסופק הוא אם נמצאו עוד בקהלות אחרות וגם ברו"פ בני פרנסים טובים לזכורם כמוהם, אשר לא ירפו יומם ולילה מדאוג לעוצה הכלל ובאהבה לשמה. ה"ר יעקב גאבאד נפטר בצ"ה טובה בשנת 1882, וה' פֿאַביוס כתב עליו אז ב"ר קטן בהכ"ע „ליטעראטור-בלאטט“ נ"ו. 16 משנה היום, הו"ל במגזינו ע"י ה' ראהמבע, ובה הארו:

פֿעֶלֶת צִדִּיק תִּהְיֶה מְנַדָּת,
עֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ לְעַד עוֹמֶדֶת!
הַעֲשֵׂה צִדְקוֹת בְּכָל עֵת,
יַעֲקֹב נֶאֱבָאֵר לֹא מֵת!

⁽¹⁴⁾ וזה לשון המכתב: „אלו כבוד הרב המפורסם חכם ושלם בכל מדע, חוקר ומליץ נפלא כמוה פֿאַביוס מ"י מיעזעס! ואני אצטרי כאשר בא ספרו היקר לידי, אעבור במשך

הייטער, מבערלין והרב לעהמאן ממאנין, הרבו לספר בשבח ספרו הגדול הנ"ל במכתבי העת שלהם: „ידישע פרעסע“ ו„איזראעליט“ וגם הר"ר בערלינער והאפ"מ מאנן בבערלין, ד"ר ברילל בס"ס א"מ וד"ר עהרענמיייל בפעסט הללו ויסארו את מסערו זה, במכתבי עת שלהם: „מאנאצין ס"ר דיא וויסענשאפט אים יודענשהים“, „פאפולאריזאציעסענשאפטליכע מאנאמסבלאטטער“, „אללגעמיינע ידישע פעסטער צייטונג“ וכמוהם גם רבני וחכמי רוס, אָסטעררייך, אונגארן, איטאליען וצרפת ושאר מדינות הנאורות וגם מעבר לים כלם הודו ואמרו פה אחד כי הגדיל המחבר

איז זה ימים בין חברי מאמריו ומערכותיו ואכתוב לכבודו הודתי מקירות לבי על אשר כבדני בו בטובו, בלויח משפתי הנקלה על פועל ידיו. והנה עתה רואה אנכי, כי לא מלאכת שבע או חדש ימים הוא לפני, לחזור במעמקי מזלות רעיונותיו הנשגבים אשר חזן וחקר בדעות החכמים אשר חיו בדור שלפנינו, והביא לנו מטעמים כאלה בנחת שפתו, שפה העברית — ואם אמרתי אחכה במכתבי עוד, יגורתי קן ימאלי עון ואהיה מכפויי טובה, אשר ע"כ מלך לבי עלי, יהי נא הפעם אמרי המעשים לראון לפני כבוד חכמהו ובסה בלתי חף אומר על ספרו היקר כי לא בא עוד כבוס הזה בספרותנו, כי מלבד החקירות הרמות והנשגבות, אשר היה לו אור החכמה לאור שבעתים, הנה שפה העברית השחק בעצם יפיה והדרה לפניו, ולכל אשר יספוק יפנה בנעם ויופי מדברותיו, להסיר פני הלום במקום הקשה לשמוע, וכל אשר לו עינים לראות ולב להבין אמרי דעת, יהודנו ויגיד לו מקנת שבו בפניו, כמוי היום הכותב ברגשות אהבה וכבוד, מוקיר ומכבדו נלה.

שמעון הלוי איש הורוויץ.

גם החכם המפורסם מו"ה שלמה זלמן חיים האלבערשטאם (זצ"ה) מביעליץ, הדין לידידו ה' פאכיום מכהה הלה על ספרו הפילוסופי היקר הנ"ל, והגוי מעתיק אורו פה ככתבו וכלשונו: „לכבוד הרב החכם הנכבד, החוקר המהולל והמלץ המפורסם מו"ה פאכיום מיעזעס נ"י שלום! זה מקרוב זכיתי וקניתי ספרך היקר קורות הפילוסופיה החדשה ח"א, ואין מלה בפי להגיד לך גודל שמחתי בקראי בו, כי בהחוממתי על המראה, איך עלה בידך להריק את שטותיהם של קאנטי עם שלליונא מ"א ללשהיק צהה, ברה וקיה, ולשהיק בידך כחומר ביד היוצר, ומלבד זה איך מעתיק בלבד, רק מעתיק ויורד ונוקב עד פנימיות השטות ההן, ופעמים רבות דחק בזה מדעתה, ולי מה יקרו רעיוניך על ברוך שפינאזא ושלמה מיימון, וראוים הם הדברים להעתיקם ללון אכנא, כי יש בהם חדשות ונוראות. — גם זכר עזית לשם חותק האדם הגדול ז"ל (ד' 155), ומי יקו ויעלה בידך להוציא לאור עולם גם את כתיביו, להאיר עיני העברית, ולכל ישראלי יהיה אור במושבות! —

מוקירך ומכבדך

ש. ז. ח. האלבערשטאם.

עוד מכתב אחד מאת הסופר חוואלזאן מפעטערסבורג המפליא מאד את ספרו הנ"ל, הגוי להעתיק פה לפני הקוראים מלה במלה:

„האָכנעעהרשער הער! אינדעם איך איהנען מיינען אויפריכטיגסטען דאנק ס"ר דיא גישיגע צוענדונג איהר פאָרציגליכע שריפט „געשיכטע דער נייערן פֿהילאזאפֿי פֿהיערטיג אויסשפּרעכע, מוס איך מיינע בעוואונדערונג אויסשפּרעכען, ניכט נור

לעשות במחברתו הגדולה הזאת ⁽¹⁵⁾, וזה הוא לאות ומופת חותך שמאד צדקו הדברים שכתב לו ידידו, אוהבו ומגיני החכם רמ"ל ראזענטהאל ז"ל (נזכר החברה "מפיצי השכלה" בפעמערסבורג) ברוב מכתביו וגם בראשית קבלתו את הגליונות הראשונים בעת אשר יצאו ממכביש הדפוס, וזה לשונו במכתבו מן 13/25 אויגוסט שנת 1886, המונח לפני כעת:

"כבוד ידידי הנכבד! מכתביך היקרים מירח מאי ומן 19 חזיו בליות שלשה גליונות מודפסים הניעוני, ושמתחי מאד לראות את פועל כפיך כי הגדלת לעשות; הקומץ הזה מחזיק מרובה, יכלול רוב הכמה ומדע, והכל ערוך במוב מעם ודעת ובשפה צחה וברורה, ומחכה אני לראות הגליונות האחרונים ואת הספר בצאתו לאור כליל בהדרו. — כנים דבריך כי ספרך ראוי כי יעלה על שלחן הרבנים ויתרחב בבתי הישיבות בארצנו, כי מבני ארצנו תצא תורה, וכן אעשה אי"ה, לשלחם לכל אלה, השוקדים על התורה והמדע. —

מוקירך ומכבדך

ל. ראזענטהאל."

החכם הנכבד והמפורסם לשבח מוה"ר י' הודה ליב דמתקריא לעאן ראזענטהאל ז"ל היה ידיד נחמד ואהוב בכל לב ונפש לה' פאביוס כל ימי חייו, וגם היום עור זכרונו בפיו תמיד. הוא היה חובב ודורש שפת עבר ותומך ביד כל מפיצי השכלה בישראל ברוס'א, ומיום אשר נהיה לגזר חבורת "מפיצי השכלה" בפעמערסבורג, הרבה להועיל להיטיב לאחינו בני עמו יושבי רוסס'א, כי כל מנסת

איבער איהרע אויסגעצייכענטע קעגנמנים דער נייערן פהילאזאפֿהיע, זאגדערן אויך איבער איהרע אונגעוועהנליכע גאבע, איינע זאלכען שווייגען גענענשטאנד מיט זאלכער אויסגעצייכענטען קלאהרהייט אונד אללגעמיינען פֿערשטאנדליכקייט, אונד דאבייא אין איינער פֿיר דען גענענשטאנד זא אונגעפֿיגנען שפראכע דארצו שמעללען. זיא האבען אויך דורך איהרע אַרבייט איינע פֿיהלבראדע ליקקע אין דער יידישען ליטעראטור אויסגעפֿיללט, דא דיא מייסטען אונזערער פֿהילאזאפֿ פֿישרדענקערען יודען נאך טיעף אין דער מיטטעלאטערישען שאַלאסטיק שמעקקען, אונד פֿאן דער נייעסטען פֿהילאזאפֿהיע קיינע אהנונג האבען.

האכאכטונספאלל איהר ערגעבענסטער

דניאל חוואלזאן."

⁽¹⁵⁾ בימים האחרונים ונעזר לא נמנרה הדפסת החולדה קבלתי שתי חוברות האחרונות מהמכ"ע "מאנאמסשריפֿט פֿיר ליטעראטור אונד וויסענשאַפֿט" סזי הייל בויען, וסנה כוללות בקרת חרוכה ופרכית מאת הח' ופרופסור קסמיליוני על ס' הס' הייל של מיעזעס, לרומס מאד חז יקרו וערכו ולא חוכנו ולורחו; ואלה סוף דברי הנקרת האחרונים, אשר חיבאם לעיני הקוראים כהיוחס בשפה המדוברת (דענעמבערגעסט זייטע 388 יאסר 1889): "גאטט מאָנע איהם געזונדהייט אונד קראַפֿט, גייסטעספֿרישע אונד הערענשרווע געוואָהרען, אום אויך דען צווייטען פֿהייל דיעזעס האַכגעפֿריעזענען ווערקעס צו שטאנדע צו ברינגען, צור עהרע אונד ציערדע אונזערער הייליגען שטראבע, אונד זיין געהערטער נאמע ווירד אויף דיא טאפֿעלן איהרער ליטעראטורגעשיכטע מיט מיעפֿען אונאויסלאַשליכען גאלדענען לעטטערן אייגענראבען ווערדען. —"

פניו היתה, להוציאם מאסלה לאורה; ובידעו כי רוב היהודים יושבי המדינה הזאת לא ידעו ולא יבינו כל ספר ולשון, בלתי אם שפת עבר, ראה ראשית לה לתת חזק לשפתנו הקדושה ולהביא בקהל העברים ספרים כתובים בשפה ההיא ומרבים דעת והשכלה בישראל, למען יסכחו עיני העברים ויראו את אור השכלה כי טוב הוא. גם השתדל כל הימים להוסיף און ועצמה להחברה הנכבדה הזאת ועמים אין ספורות הזיל הוא זהב מכיסו לצרכי החברה, והוא האיש אשר ידו יסדה אף הכינה מחלקה מיוחדת בחבורה הזאת, הלא היא המחלקה „להרחבת שפת קדשנו וספרותה“ אשר הציבה לה למטרה. לתמוך בידי המחברים העברים, המביאים בקהל הקוראים ספרים מעילים כתובים על טהרת לשון הקדש. בשנת 1886 הוציא לאור החלק הראשון מספרו הגדול „תולדות חבורת מרכי השכלה“ אשר נדפס על הוצאותיו ואת ההכנסות הקדיש לצרכי החברה, ובימיו האחרונים, בעת אשר כבר היה חלש ורפה כח, השתדל להוציא לאור גם את החלק השני מספרו הגדול הנ"ל. בקיץ משנת 1387 נסע לארצות החמות, לאיטאליען ומיראָל, לשאוף שם רוח צח ולהתרפא מחליו, וגם משם החליף עם ידידיו ה' פֶּאביוס מכתבים ואגרות בענינים שונים. לפי מכתב חתנו הפרופסור קארל בערנשטיין בבערלין, גברה עליו מחלתו בעיר נערוי באיטאליען, ותאלצהו ללכת לעיר רחוקה Locarno הקרובה למקום Lago Maggiore במדינת השווייץ, בתקותו כי ימצא שם מזור למחלתו, אולם שם נחלה עוד הפעם במחלה אנושה מאד ויגיע ויאסף אל עמיו ביום תשעה עשר לירח יוני שנת 1887 (כ"ז סיון תרמ"ז), במקום זר שאין מכירים אותו ואת ערכו הרב ז"ל, לראבון ולמגנת לב ידידו החביב ה' פֶּאביוס ולב כל רעיו ומכיריו הנכבדים. מרם מותו כתב עוד שני מכתבים לה' פֶּאביוס אדות ספרו „קורות הפילוסופיא החדשה“ והמה נשלחו לידי, מפנקסו של ה' פֶּאביוס, ולמען לעשות ציון ואזכרה לנשמת האיש המעולה הזה, רב הפעלים לטובת אהיו בגופניות ורוחניות, ובמעשיו המצוינים לטובת הפצת ספרי ישראל ושפת קדשנו בין אחיו בכל מקומות מושבותיהם, אעתיק אותם פה בכונה מהמונחים לפני כעת בשעת הכתיבה :

(א) Tyrol) Arco, קורוויז 22 מאָרץ 1887.

ידידי הנכבד!

„זה לא כביר באתי הנה לשאוף רוח חם וטוב, ופה הניעוני מכתבך האחרונים (לפס"ב) ואמחר להשיבך, כי ספרך ומכתבך השנתי זה אה ונתאחרה תשובתי יען מסבות שונות לא התאספנו בחברתנו, ורק מרם עזבתי פ"ב ראיתי כי יוצע ספרך וכו'... אך בכלל אומר לך, כי ספרך מצא חן ויחללוהו בשערים, ונהנית, כי כתקותי כן היתה, ואלה חובבי שפת קדש ומוקירי חכמה ומדע, אף כי מתי מספר המה, ידעו להוקיר ערכו ויפיק רצון, ואקיה כי לא יעברו ימים ויתפסמ בישראל. —

„ואוסיף עוד, כי מרם נסיעתי קראתי לאספה את כל חברינו הנכבדים, העוסקים עמדי בהמחלקה המיוחדת להרחבת שפתנו, ומכסנו עצה מה להוציא לאור בשנה זו, ומאד ינעם לי כי הסכימו פה אחד להצעת, לעוררך להדפסת החלק השני, למען יהיה אז כלי שלם. ועתה הנני פונה אליך

בבקשתי: להודיעני הנה את הפרטים ממצב החלק השני, ואת מחשבתך בזה, איך יצא לאור. אנכי אוכל להבטיחך, כי כל אשר יהיה לאל ידי אעשה כי חפצנו ימלא וכו'...

ל. ראָזענטהאל.

(b) Nervi, ביא גענוא, איטאליא, האַמעל אנגלאַ, 6 אפריל 1887.

"ידידי היקר והנכבד!

"לא השבחתיך עד כה, יען תקעתי אהלי הנגבה, והושב לי פה ב"ה. והנני גם אני אחשבה לסדר לראות פניך בבערלין בשווי שמה אי"ה כפי תקותי בערך הג השבועות ונחליט על הפרטים מכל אשר לפנינו. אל יפול לבבך כי לא ימכרו ספרך, עוד לא נודע ברבים, כי בהודע הספר וערכו ימצאו קונים עליהם. קראתי כל הבקורות על מחברתך ושמתתי כי כלם ירבו בשבחה ויהללה.

"לחנם תתן לב לשריקות נער ובער (נגד מאמרך ב"המצפה") ואין לענות לכסילים כאלו! ובשווי לביתי אדבר מזה עם עורך "הכנסת". — וד' יברך בכל כחפץ ידיך ומוקירך

ל. ראָזענטהאל.

בין ידידיו ואוהביו אשר רכש לו פֿאַביוס בלייפציג מיום בואו שמה. נחשב כראש וראשון הרב דמתא, הד"ר אברהם מאיר גאָלדשמידט, אשר היה מודע ורע חביב לחותנו הר יצחק מעזעס ז"ל במשך יובל שנים ויותר! בהמכ"ע היו"ל בוועי, בשם: "מאָנאַטסשריפֿט פֿיר ליטעראַטור אונד וויסענשאַפֿט דעם יודענטהומס" (חברת חמישית משנת 1889) כתב ה' פֿאַביוס את תולדות הד"ר ג"ש המנוח ז"ל, אחרי אשר שבך לן חיים ברביעי לאדר ראשון ש"ע, ואנכי אתתיק פה ממכ"ע הנ"ל וכן מספר הזכרונות הנדפס אח"כ על ידי זונתו בהוצאות הקהלה איזה דברים אדותיו הדרושים למאמר התולדה הזה:

הרב ההכם רא"מ גאלדשמידט נולד ביום שני לירח אפריל שנת 1812 (כ' ניסן תקע"ב) בקראָטאָשין מחוז פּאָזען לאביו ר' ישראל גאָלדשמידט ולאמו רבקה ממשפחה כבודה בענאס. מצד אביו ואמו היה מתחם להרב חגי מעיר סאַטמער ולהגאון מה"ר עקיבא איגר מפוזין. אביו אמו היה בעל תורה וחכמה גדול ורצוי לכל אחיו וגם לפקדי הממשלה, ע"י ידיעותיו הרחבות ובדרכו קדימה בימים ההם בין הראשונים של "ההשכלה הברלנית", והיה מכונה אז "הבענאס האשכנזי". תחת השגחתו למד נכדו אברהם מאיר גמרא פוסקים ותוספות ושפת עבית ואשכנזית ופולאנית בהתמדה גדולה, ובעודנו נער כבן י"ב שנה החלה לפעם בקרבו התשוקה לעזוב את מקום מולדתו היא העיר קראָטאָשין הקטנה, אשר עוד עמדה בזמן ההוא בשפל המדרגה במצב ההשכלה והצער קדימה ביחס וערך להערים: בערלין וברעסלויא, ולשום פעמיו לברעסלויא, להרחיב שמה את חוג למודיו וידיעותיו במדעים ולשונות; ואם אמנם מעמד הזמני של אבותיו ירד אז אחורנית ולא היה לאל ידם להעביר כל טובם לפניו ולהיות לעזר כנגדו בהוצאות הדרך

ולתמוכו בכסף מלא הנחוץ לו במקום זר שאין מכירים אותו לשלם שכר מלונו ומאכלו ומשתתהו. בכל זאת באומץ רוחו וגמירת דעתו העזה בלבו פנימה, לנסות את כחו הגופני והרוחני בהוצאת מחשבתו לפעולת ידים, וגם בתשוקתו אשר התנוססה בקרבו לתורה וחכמה, עזב באחד הימים פתאום את משפחתו ועירו והלך לברעסלויא, מחוז הפצו. ע"י מקרים שונים אשר הצליחו את דרכו, מצא את מחיתו וכלכלתו באופן המספיק לו להשיג האמצעים האפשריים ללמודיו בהגימנאזיום, ובמשך איזה שנים כלה שם את כל מדרגותיו בכי טוב ובכובד תהלה וכבוד. ברבות הימים החל לשקוד גם על דלתי האוניווערזיטאט, להפיק מאוייו ותאות נפשו מאז, להתעמר בגדולת מורה ומלומד בהפילוסופיא ובחקר הלשונות הקדמוניות אולם ההוצאות המרובות הנחוצות ללמודים גבוהים כאלה עוד חסרו לו, ולכן לא יכול להשלים את למדו בהאוניווערזיטאט, ובמצאו במשך הימים מקום נכון לו להיות מורה ומחנך תלמידים בלשונות פה בעיר קראקא, אצל משפחות אדלעה, באַרנשטיין (הנזכר למעלה בראשית התולדה) ואחרים, עזב את העיר ברעסלויא והעתיק את מגוריו לקראקא לתכלית זאת, ופה נתודע להר"י מיעזס ולהר"ר קירש-בוים ונפשו נקשרה בנפשותם באהבה רבה כל ימי חייהם. במשך ימי שבתו פה בעיר קראקא, לא מנע את רגליו מלכת לבית ועד לחכמים, הוא בית ר"י מיעזס ז"ל, בשעות הפנויות לו מפקודת מורה אשר היתה לו, להשתעשע בחברת אהובו ודבוק מאח ר"מ ז"ל וכשפחתו היקרה ברוב גיל וחרוה. למבוקשו ולשאלתו לשמוע בלמודי גפ"ת ומשנה תורה להרמב"ם, קבע לו ר"י מיעזס איזה שעות בנקר להתעסק באלה, וכמה פעמים ספר הר"ר ג"ש למיודעיו בלייפציג, וביחוד לידידו הנאמן פאביוס, כי רק על פי הלמוד הזה כ"מועדי שחר" (מאָרגענשטונדען), עלו בידו לדעת את כל היר החזקה להרמב"ם מראשו עד סופו כמעט בע"פ! ובכלל לא גמר ג"ש את ההלל על ידיו זה "החכם הכולל" במלוא מובן המלה הזאת, אשר משיחות חולין שלו למד יותר מאשר שמע בברעסלויא ובערלין מאיזה חכם היושב ודורש בקתדרא (קאטהעדער-פּראָפּעסאָר). גם אצל הר"ר קירשבוים למד דעת מצוא איזה מסכתות מבבלי וירושלמי והיו מחדדין זא"ז בדברי תורה, הלכה ואגדה. החכמים הנ"ל העירו בלב גאָלדשמידט את התשוקה להיות רב ודורש בפומבי (פרעדיגער), בראותם את כשרונו ושכלו הרחב במדרש ואגדה, כי מוכשר הוא ביחוד לדורש ברבים בחן שפתי וברוב אונז וחילו בלשונו, וכי תזל כמל אמרתו לדעת לעות את יעף דבר, ולהמליץ מחשבות ערומות בשפה צחה ונעימה מאד; והוא שמע לעצת ידידיו המובהרים ונהיה בראשונה למורה אמונה ולשונות בבתי הקצינים וראשי העדה בווארשא, ואה"כ נתקבל ל"דרשן אשכנזי" שם אצל קהלת הנאורים בהוסד ההיכל הראשון ברוסיא ופולין בביהכ"נ ליהודים בלהקות משוררים ונבל ועוגב, על דרך "המתקנים החדשים" בקהלות אשכנז. דרשותיו בקהל עשו רעש גדול בכל העיר ווארשא והלהיבו ביחוד את בני הדור הישן וגם החדש (וגם לרבות הנשים), וככה התענגו עליהם כל שומעיהם, עד כי בת יחידה של אחד מיחיד הסוחרים הגדולים מכת המתנגדים להמשכילים, היא הבתולה היפהפיה, המשכלת ויעלת החן, מרת פוילינע שטערנפעלד, דבקה בו בכל נפשה ובאהבה עזה ונעשתה ארוסתו, ונקנית לו בקדושידרשה! —

אחרי אשר השיג את כתר שם טוב "דאקמאר פילוסופיא" בבערלין, שב וחזר לווארשא לכנוס לחופה עם רעיתו האהובה, הנפלאה ויקרה בנשים הזאת. והיא ילדה לו שלשה בנים, יפס בנופם ורוחם ונעלים בחכמתם ומדעם: האחד, הוא ד"ר החקים והמשפטים בבערלין (חתן הרב המנוח ד"ר אויב), השני הוא ד"ר הרפואה ושוכן גיב בבערלין, והשלישי הוא סוחר נכבד בווען. אך האם על בנים ואשת החיל הזאת לא האריכה ימים, ואחרי מותה העתיק גאלדשמידט את אהלו למדינת אשכנז, לתכלית החנוך הנאות לבניו היתומים הנשארים לו מהאם המהוללה, אשר התאבל עליה כל ימי חייו. —

במשך ימי משכנו אחי בברעסלויא, נתקרב למשפחת אבותיו בענאם ונתודע להבתולה מרת הענירטמע בענאם, אשר משכתהו חסד ואהבה ברוב חכמתה וידיעתה הרחבה ועדן רוחה, ולמען מצוא אם רחמה ולמלאות חסרון אשתו הראשונה, בא שנית בנשואין עם האשה הישרה הזאת, אשר הוכיח לו אלהים להיות לעזר כנגדו בשעת דחקו, זה חנוך הבנים! אכן שם האשה הזאת נודע היום לתפארת בעולם הספרות ובתבונות כפיה, ביסדה בתי-גן וחנוך לילדים (קינדער גארטען) אונד ערצעהונגסאנשטאלטען), ודומה היא לדכיתו דרכי מאיר, כי כמותו כן גם היא אשת ת"ח ר' אברהם מאיר ג"ש, וגם היא פתחה פיה בחכמה וחסד על לשונה בדרשותיה (פאָרלעזונגען) ובספרים מועילים להשכלת העם ולמשאלות הזמן. —

אחרי אשר הד"ר וודרשן המפורסם ר' אהרן יעללינעק עוב את משמרתו בקהלת לייפציג בשנת 1858, בחרו אותו כל ראשי העדה פה אחד לרב ולמטיף למלאות מקום הנחסר, ומזמן ההוא עד יומו האחרון רכש לו ג"ש שם רב כבוד ויקר ושם טוב בכל מפעלותיו לטובת הצבור והיחידים במשך התקופה הארוכה של שלשים שנה ואחת. למלאות לו חצי יובל שנים מאת כהנו פאר בפקודתו זאת בתור רב ודרשן, הראו לו ראשי העדה אותות אהבתם אליו במתנת ידם הגדושה והרחבה סך שלשים אלף מארק אשר הניחו לקרן קיימת לשמו ולזכרו נצח; וכן גם במשך מחלתו בשנים האחרונות שעוד לא עשו ידיו תושיה להתעסק בעסקי צבורו ולדרוש בקהל, והד"ר עקשטיין מלא מחסורו בתור מורה ודרשן, גם אז לא גרעו משכרו השנתי אף פרוטה אחת, וקבל במקדש את כספו משלם. עוד יותר כבדוהו אחרי מותו במעשי הצדקה אשר עשו, כי הקביעו חצי שכרו השנתי (שעלה לסך 5400 מארק) וגם העסקא מהסך הזה לאלמנתו הענירטמע גאלדשמידט מדי שנה בשנה במשך כל ימי חייה, וכבוד העדה במקומו מונח ומופת הוא לרבים בפעולות נכבדות כאלה! —

עם הד"ר ר' אברהם מאיר ג"ש ז"ל נתודע פאביוס בביאתו הראשונה ללייפציג, היא שנת תר"ח, ומאז עד אשר הלך ג"ש לעולמו, היה קשר הידידות ביניהם אמיץ וחזק מאד, וכן תקפה גם אהבתו לחכם ר' יצחק מעזעס ז"ל עד יומו האחרון. ברגשות חבה יתרה מזכיר ה' פאביוס בקונטרסו את השעשוע היקר שהיה לו עם ידידו החביב הזה, וגם בימא דשוקא הלך פעמים רבות לשחר את פניו, למצוא בזה מנוחה ותענוג רוחני לנפשו ולהרגיע מעט מעבודת מסחרו בהמעסע. גאלדשמידט היה בקי מאד בכל חדרי האגדה והמדרש, ואין דבר אחד מהם נעדר

ונעלם מזכרונו, וגם ידע חקר בספרות העברית בכל מקצעותיה, וידו רבה לו בדרישת הפילוסופיא החדשה ובכל הנוגע לעניני אמונה ודת. כפי המכתב האחרון שלו, אשר כתב לפאביוס ביום אשר נגמרה הרפסת ספרו: "קורות הפילוסופיא החדשה" (29/10 1886) ונדפס לכבודו שם בסוף הספר (ומאז והלאה עד סוף ימיו תשש כחו ולא כתב עוד אף אות אחת), הפליא בדרשה אחת בצבור בביהכ"ג את מפעל ידיו זה ואמר מקצת שבחו בפניו, ומסהיד עליו כי אך נברא רבה הוא מחבר ספר נפלא כזה למעשיו הרצויים למקום ולבריות. מאמריו ודרשותיו הנאותות בתיכונן וצורתן, מפורסמות הן לשבח, והרבה מהן כבר נודעו ע"י הדפוס בהוצאות הקהלה. דבורו היה תמיד בנחת וקבל כל איש ואיש בסבר פנים יפות וידו היתה פרושה כל עת לעזור ולהועיל לכל נענה ונדבא ונכאדירח ולתת מסת נדבתו בלב ונפש חפצה תמיד. מספר מיודעיו ומכיריו אין ספורות למו, ומקרב ומרחוק, מאחב"י ומזולתינו, השפיעו לו ברכות תודה וכבוד על טובו, חסדו ואמונתו לכל בית ישראל ולכל אשר בשם אדם נקרא. כל הגיוני ומחשבות רוחו היו למצוא שעת הכושר וזמן פנוי ללמוד ולשקוד בלמודים, והיותר נעים ורגיל לרצונו, לשבת במנוחה ובדעת צלולה בבית עקד הספרים אשר לו, ולקרוא בספרים חדשים גם ישנים, ואין כסף נחשב בענינו, למלא את תשוקתו התמידית להרבות נכסיו הרוחניים בקנותו כל ספרי השכלה ומדע החדשים היוצאים ממכבש הדפוס, וארשת שפתיו בדברים כמו אלה, לא חדל ממיודעו ה' פאביוס מיעזס לעולם. נגד קהלתו החשובה אצלו מאד לא מנע מצדו המוב לבעליו גם בימיו האחרונים, ובהוצאתו אשר הניח טרם מותו כתוב לאמר: כל עקד הספרים שלי (העולים לסך חמשה עשר אלף מארק) יתן לצמיתות ולתמנה גמורה לקהלת ישראל בלייפציג; ומעשהו זה הוא זכרונו נצח!! —

באחת משנות השבעים למאה הנוכחית נסע פאביוס לעיר דרעזדען, ושם למד לדעת את הרב המאור הגדול מדרעזדען ומדינת זאקסען, הד"ר בנימין זאב לאנדוויא ז"ל, ובהיותו אח"כ בפעם השניה בדרעזדען בשנת 74—1873 והתמחה שם שנה תמימה לרגלי מסחרו, כרת עמו ברית אהבה עזה ונעשו לידידים ואוהבים נאמנים כל ימי חייהם. גם מרוץ מכתבים בלי חשך היה ביניהם מני אז בעניני הספרות ובשאלות הנוגעות בכל ענפי החכמה והמדע, וראוים המרה כל מכתביו להוציאם לאור הדפוס ולהפיצם בישראל. בשנת תרל"ג כתב לו הד"ר לאנדוויא ז"ל שיר קמן אחד על מאמרו הגדול "מלחמת הדת" (אשר חלק הראשון ממנו נדפס בהמליץ משנת 69—1868) אשר שלח לו פאביוס בהיותו בדרעזדען, למען יקראו ויגיד לו את משפטו עליו, ואלה דברי השיר:

"לכבוד המחבר "מלחמת הדת".

נפת תמוֹנָה שְׁפִתֵי הַמַּחֲבֵר
הַמְלִיץ הַמְפָּאֵר וּמִמְתִּיק לְדַבֵּר.

לְשׁוֹנוֹ עֵט סוֹפֵר מְהִיר,
בְּמוֹעֲצוֹת וְדַעַת חָלִילִים יִגִּיר
שְׁנֵי כְּפִירִים וְכוֹפְרִים לְשִׁבְרָה,
הַחוֹקֵר הָאֱמֵתִי בְּשִׁקְלוֹ הַמְּהִיר."

ה"ר בנימין זאב לאנדויא מת בשנת 1886 ובמותו אבדנו אברה גדולה ושאינה חוזרת, כי היה באמת אחד מבני העליה ומיחיד סגולה מדור העבר, ובעת אין כמותו בכל החכמים הגדולים בארץ אשכנז, ואין מי ימלא את מקום הנחסה, ובצדק נוכל להתאונן עליו: "מי יביא לנו היום תמורתו?!"—אחרי מותו עשה לו פאביוס ציון לנפש חיה בהוציאו לאור את אחד ממכתביו הספרותיים, ועוד יוציא

Dr. Benjamin Wolf Landau.

פאביוס גם את יתר מכתביו לאור עולם אי"ה בעתם¹⁶). עוד היום יוקיר פאביוס את זכר הרב המנוח ז"ל, ובקונטרסו אשר לפני יאמר עליו כדברים האלה: "זכרו חי בנפשי, ועודו מתהלך אתי ברוח, ונפש עדינה ותמימה כזאת היא לזכרון נצח בקרבי, זצ"ל!" —

¹⁶) מן המון מכתביו לפאביוס אע"ז פה רק שנים המנוחים כעת באמתחתו, ומחס ידיו הקורא על הלך ידידותם ולהבנתם זה לזה:
(א) "שלום לך ושלום לביקך ולהורקך, רע כחא לי, גבר חכם בעוז, החורני מוסלג מליך משאלר ומחיר ופילוסוף אמת, הרבני מו"ה פאביוס מינעזס מי! קבלתי סודותך

גם עם החכם הר"ר עמיל לעה מאן, ראש העדה בררעזדען, השתעשע
פאביוס בכל ימי מגורו שמה, ואע"פ שהוא הופש מאד במהשבתו ורוצה להיות
„סתקן הרת" אשר באמת הוא „עוקר הרת", עב"ז איש נאמן הוא לעמו ולבית
ישראל, וכאחר מה סירי אומות העולם הוא, חכם גדול ואוהב אדם, אך ע"ה
גמור (לדעתנו!) בתורת והכמת ישראל על האמת, ולבו פתוח כאלו כולם לכל
דבר מצוה, ואהבתו לישראל ולתורתו (לדעתו!) אהבת עולם היא, והורמו
אמת ואמונת וטהרת הלב!

בשנת 1878 (תרל"ח) הוציא פאביוס לאור את שירו הנפלא: „האמונה
והתבונה" אשר חבר או (הוא נדפס ב„המניד" נומר 12 משנה ההיא ויצא

הנעימות וקראתי הוכחך המגולה מאהבה מסתתרת על עלוליו ורשיון ידי שהתמנהגו עד
כה, מלבוא בחסובה מאהבה על אגרויך היקרות, ובשרט על פרי עטך במכ"ע „אויף דער
האָהע" מלא חורב, וחקירה עמוקה יורדת אל סוף דעה של היכדות עיש דרך האמת מזלי
נעות אחרי רבים להטות משפט עיש שמת הפילוסופיה הזמנית כדרך כמה חכמים, כאשר העיוותי
בטוב פעם ודעה (ובחוכם גם החכם Dr. Samuel Hirsch ז"ל, אשר הפך הקצרה
להיות זנב לארי שבפילוסופים Hegel ולעקס ההורה להשוותה על כרחה אל פנות יסודותיו).
ועתה לא אחרך בדברים להזיק נפשי, ועל כל פשעים חססה אהבתך. ואולם חסדך נא
בזנחתי להקל מעלי מול חפאחי (מילדערנדען גרונד), כי אם חקירך ערבה עלי מאד בכללה
כחשתי זכב בתשכיות כסף, כאשר פעמתי גם טף דבש מליפתך לשכמית, הנה יש לי גם
לדון כנגדה בחייה פרטים, ע"כ לא מהרתי להוציא דברים עד אשר עיינתי בה להשיב אחרי
ך, כי הלא אנשים אחים אהבנו אשר פיהם כלבבם ואיש האמת יקר בעיניך מיתחליק לבון;
ואחר התג חייה כשאשנה, אערוך לפני כבודך דברי על מאמך היקר, ועתה הלא בבזרה
שלוס ממני, כי ביה שלום בביתי ובחומותי, ובה יברך ד' גם אויך בשלוס, ותחוג את חג הבע"ל
עם נוח ביוך ההשוכה והיקרה בשמחה ובטוב לבב, כאות נפש ידיך ומוקירך כערכך הרם.
הק' בנימין זאב בהרמ"י ז"ל לאנדויא.

(ב) „ברכות שמים מעל ומתנד ארץ ומלאה, על ראש ידידי ואיש בריתי היה החכם
החוקר, מליץ וסופר הרבני מו"ה פ. מיזעס נ"י! סלה נא אהובי על כי לא באתי עד
הנה להשיב על ברכה דודיך לתקופת הבנה, כי בין כסא לעסור לא מלאתי מנות, ואחרי כן
הג הסכות והפך עלי לחגא, כי לדאבון נפשי רעייתו זוגתי החיה נפלה חולה על המטה
ונפשי דאגה מאד עליה, כי הכושא לא נשא את הדבר על נקלה, וביה מיוס א' שבוע זה
עברה הסכנה והמחלה הולכת וחסרה, אבל דעתי איננה לזולה עוד לרדת עמך ממרימה ולעיון
על דברי חקירך בענין היקסוס אשר בהשקפה הגאשונה נראה לי מחודדת וקדושה אל
האמת, אם אמת השערך להניס היקסוס ברוסוס. ויהיה איך שיהיה, אשרי חלקך, שתחת
אשר אחרים הולכים במעגלות החכמים אשר לפניהם, ודבריהם מאירים כאור ירח מגונה
השמש, לא כן אחי, כי כחך גדול לפנות לך דרך חדש וללאור בלורך. — ועתה
אחשוב בזכרת שלום — ואם מאוחרת היא, הלא אחרון אחרון חביב — ויתן לך ה' שלום
בחורך ובביתך ובכל משלח ידך כל ימי חיך אמן. ידיך ואוהבך הגאמן המוקירך כערכך
הרם

בנימין הצעיר בהרמ"י ז"ל לאנדויא.

לאור גם בחברת מיוחדת), והוא כולל שיטת הראיוניסמען ומתנגדיהם, בהרוזים קצרים ונפלאים בעיני כל קוראיהם. ע"י השיר הנחמד הזה, * קנה לו סאביוס שם עולם גם בין המשוררים היותר מובהרים, ורבות הנה התהלות והתשבחות אשר באו או להמחבר מקרוב ומרחוק; רבים וכן שלמים אמרו לפעלו זה "טבא" (*), וכאחר מהם הוא ידירו החכם הכולל ר' מיכאל היילפרין ז"ל אשר ממרהקים קרא או לסאביוס, כי מעשי ידיו להתפאר מצאו חן בעיניו, כאשר יוכיחו לדעת התרוזים המובאים בזה אשר כתב לו אז, ואלה דבריו:

„לידירי בעל „האמונה והתבונה“.

בִּין חֲכָמִים מְחַכְמִים,
בִּישְׂרָאֵל וְעַמִּים, וְנַעֲמִי שִׁירִים,
בְּנִית לְךָ בֵּית, בְּכֶרֶם זֵית,
לֹא יַעֲלֶנּוּ שִׁית, בְּדֹר הָדָרִים.
”פֶּה אֶחָד בְּתִהְיֶה, יִזְכָּרוֹךְ יְאֲתָה סִגְלָה,
”מִמַּעֲמָקֵי יִצְרָךְ עֲלֶה, יִזְכָּר עַם סִדְרִים“.

וע"ז ענהו ה' מיעזעס בו ביום שהשיג שירה, ואמר עם הספר:
לה' סיכאל היילפרין בנויארק.

אֲדַמְתִּי שָׁרְתִּי	גִּנִּיתִי מְצֻקְתִּי
פָּרִידְתִּי תַּנּוּאָתִי	לְדַגְגִּי דָרִים.
שִׁאֲלִיתִי וּבִקְשָׁתִי	תַּאֲוֹתִי וְתִשְׁנֻקְתִּי
שִׁיחִיתִי בְּשִׁפְתִּי	בְּבַעַל דְּבָרִים.
מְשִׁיכִתִּי אֶהְבֵּיתִי	לְסִגְלָתִי יִחִידְתִּי
גִּנִּיתִי שִׁהְדוּתִי	בְּאֲשָׁרֵי חֲבָרִים.
עֲלִיצִיתִי רַבְתִּי	נִמְלֵאתִי גִדּוּתִי
תִּהְלֵתִי סְבִיבוֹתִי	וְשָׁמִי מִפְּאָרִים.

(* הערת המו"ל. גם החכם הנודע לתהלה ר' דוד גאָרדאָן ז"ל (בעל „המניד“ וה„מניד משנה“), בשלשה מכתביו לפאביוס ידידו, אשר נשלחו לו, למבוקס, להוֹיֵאס לאור ב„האזר הספרות“ ש"ה, מפליא הוא מאד את שירי „האמונה והתבונה“ אשר נדפס בראשונה במכ"ע שלו, ואומר וכוהב לו שם כדברים האלה: „מעולם לא נתפעלתי מהשירים היותר הנשגבים ממבשרי משוררי ספרד כמו משיך הנפלא הזה וכו' וכו'“ עכ"ל; והמכתבים האלה נאדדו או חלו בהם ידי זר — אזל הכדאקיאָן או המעריך של האזר בימים ההם, ולא היה לאל ידינו להחזירם לבעליו, כאשר הצעחנו לו, ואת כבוד המחבר ר"ה הסליחה! —

שא"נ

פָּחַדְתִּי וּמְבוּכָתִי פְּלִיאָתִי וַחֲדָתִי
 עָלִיתִי וְרוֹמְמוֹתִי מִזְקָנִים וַיְגַעֲרִים.
 בַּחֲרִישָׁתִּי בַּעֲגָלָתִי מִצָּאתִי בַּנְּחָלָתִי
 שִׁכַּחְתִּי וּפָאֵתִי וּלְקַט פְּעָמַיִם.
 תַּמָּוִתִּי עָרַבְתִּי וְאַמָּתַי גָּאוֹלָתִי
 וּבְסוֹתִי לְשִׁנָּתִי אֶהְבֵּת הַיָּקָרִים.
 תּוֹדָתִי הִרְגָּשְׁתִּי עוֹלָתִי וּמִנְחָתִי
 אֲזַכֶּרְתִּי לְבוֹנָתִי לְבָחִיר הַנְּזוּרִים.⁽¹⁷⁾
 "מְלִיצָתִי" יוֹנָתִי "בְּתִיבָתִי" אֲבָרְתִּי
 "לְבָתִי" הוֹרָתִי "יַעֲבְרוּ" יַעֲרִים.
 "לֵתִי שׁוֹבָתִי" פִּקְדוֹתִי "רַעֲיָתִי" יִדִּידוֹתִי
 "נִשְׁמָתִי" וּבְרָכָתִי לַעֲבֹר הַנְּהָרִים.⁽¹⁸⁾

מלבד כהו ואונו בלשוננו הקדושה ובמליצות ושירים, אשר חננו ד', והנודע לנו כבר ע"י שיריו הנדפסים, המלאים טוב טעם ורוח הן והדרת קודש הופפת עלימו, עוד ידע פֶּאביוס לשונות ושפות הרבה, כמו: שפת אנגלית, איטלקית וצרפתית, ונקל לו לכתוב ולדבר בלשונות אלה וגם בקי הוא בספרותיהן זה יותר מעשרים שנה; ובהיותו בשנת 1867 במאסקוו ופעטערסבורג למד גם את שפת רוסית וידע אותה אז על נכון, אך אח"כ לא עסק בה ולכן נשכחה מלבו.

בשנת 1877 בא פֶּאביוס בברית ירידות נאמנה גם עם הר"ר לעאָפּאָלד ריטטער פֶּאָן סאַכער כאַזאַך, האוהב ישראל באמת והמכונה ממנו בשם "השליידען השני", ומני אז ועד היום הזה לא פסקו מהריץ מכתבים זה לזה, וגם בימים האחרונים האלה השיג פֶּאביוס ממנו איזה אנרות של חיבה יתירה וכבוד גדול, ובכל אנרותיו יכנהו בשם: "מִיִּין הָאָבֶּעֶרֶה־רִטְטֶער פֶּרִינֶר!" — פעם אחת בקרו פֶּאביוס בביתו ומצא שם חבר אנשים הכמים, שוחרי בינה ודעת, ויושבים ומשוחחים יחדו בענינים שונים ומשונים, וישובבו את שיחתם

⁽¹⁷⁾ ה"ר מייכאל היילפרין ז"ל היה מהבודד ומזר גם במאכלו, ואחז צמעשי אצלו
 הכנוד ר' פנחס מענדיל הכפרו ז"ל, לבלי טעום אכילה גסה ובשר מן החי, רק להסתפק
 מפרי האדמה וההולאותים ושאר ירקות, כדעת אובלי זמחים, כמכונים, ווענעטאָריער".
⁽¹⁸⁾ שני השירים האלה נדפסו בעתה במכ"ע "עברי אכ"י" גליון מ"ט משנת ה'תרל"ח
 בשם מיוחד: "החלה ממחקרים".

גם על היהדות. אז הוה פֿאַביוס גם הוא את דעתו בנוגע להענין הנכבד והרם הזה, ודבריו מצאו מסלות למו בלבב כל השומעים, ולא רק כי נשאו חן בעיניהם, אִךְ גם בקשו ממנו לשנות עוד הפעם בכתב את הדברים הנחמדים האלה הנאמרים באמת, למען ירפסם הד"ר סאכער־מאַזאָך במכתבו העתי „אויף דער האָהע" אשר הוציא או לאור, ופֿאַביוס לא יכול להשיב את בקשתם ריקם ויערוך את אמרותיו על ספר ויתנהו על יד העורך הנכבד של המכ"ע הנ"ל, ובכן נדפס אז החלק הראשון ממאמרו, הנושא עליו השם „דאָס יודענטהום דער פֿערגאַנגענהייט", וכאשר החל אה"כ פֿאַביוס לכתוב את החלק השני „דאָס יודענטהום אין זיינער שפּעטערן ענטוויקקעלונג ביו צור יעצטצייט" וגם את החלק השלישי „דאָס יודענטהום דער צוקונפֿט", חדל המכ"ע הנ"ל מצאת לאור ונפטר מעבורתו זאת! ככה היה גם המקרה עם העתקתו את מאמרו הנ"ל לשפת עברית לבקשת ה' צעדערבוים, אשר הפץ לתת מקום למאמרו זה במכתבו העתי היהי „המצפה", כי בטרם הוציא לאור מהצית העתקתו מ„היהדות בזמן העברי" נאסף אורו של המכ"ע הזה, ונשארה עוד מהצית השניה „פירוש עשר הדברים" תחת ידו בכתובים!

עוד הרבה ספרים וכתבים יקרי הערך מונחים בכתובים באמתחת ה"ר פֿאַביוס מיעזעס נ"י. כמו החלק השני מספרו הגדול „קורות הפילוסופיא החדשה", המכיל שמות הענעל, שאָפּענהויער, הערבאַרט, האַרטמאַן ואחרים; והחלק השלישי מספרו זה, המכיל שמות הפילוסופים „מומן החוקר באקאָ פֿאַן ווערולאָם עד קאַנט", ועוד ספרים ומאמרים שונים, כאשר נחשוב אותם להלאה אחד לאחד, וכלם המה ראויים לגלותם ברבים, למען יראו המשבילים, הובבי ושוהרי תושיה ודעת, ויתענגו על רב טוב חכמתו הצפונה בהם.

שתי בנות ובן אחד היו לפֿאַביוס. בתו הבכירה צפורה המכונה פֿאַני, היפה בגשם בגוף ורוח ובנפש עדינה, נפטרה ביום שני לירח מאי בשנת 1873 לשנת התשע עשר לימי חייה בתבל זו, ע"ד מהלת השבץ (פֿאַללזוכט) אשר רכאה אותה ולא נתנתה השב רוחה עד יום מותה. על מצבתה הרת פֿאַביוס במר נפשו הטורים האלה :

בַּתְּנוּ צִפּוֹרָה,
נִשְׁמָה מְהוֹרָה,
נַעֲרָה נְחֻמָּה
לְעֵמֶל נִוְלָדָה;
הוֹלֶכֶת שְׂחַח
וּפִיק בְּרַבִּים,
מִצָּאָה מְנוּחַ
בְּצֵל הַשָּׁמַיִם.

בתו השניה תתיה, שמה זעלמא, וגם היא יפהפיה בגופה, בנפשה ותכונתה, ובכשרונותיה הנעלים וידיעותיה הרבות, והיא חביבה ומכובדת בעיני כל מכיריה ומוקירי חין ערכה ועדן רוחה הנחמד. מבנו לא אדע הרבה. רק כי הוא הולד ואסור אל המטה מיום הולדו, והרופאים יאמרו נואש לתרופתו.

ביום השלשים ואחד לירח אָקטאָבער העבר, נמלאו לפאביוס ששים וחמש שנה, ועודנו הוא כקא-עלומים, לעבוד עבודתו בספרותנו העלובה, רק עיניו מעט הלשונית, מרוב קריאתו בספרים ביום ובלילה, למרות מצות הרופאים אשר חזקה עליו לבל יהליש את עיניו בקריאה יתר מדי. — גם זוגתי הנעימה שרה תתיה, היא ברתא דאביה ואמה בכל מעלותיה וטובת לב ומוג נחמד כמות אין בכל הנשים דוגמתה, ד' יהויקה לאורך ימים טובים למשובת נפשנו, אכ"ר.

ואלה ספרי ומאמרי ה"ר פאביוס מיעזעס נ"י :

- (1) דיא פֿערנאָנגענהייט אונד געגענוואָרט אים יודענטהומע בהליטעראטור-בלאטט אָריענט'ס מנומר 22 עד 27 משנת 1846.
- (2) צור געדאָכטניסכפֿייער מענדעלזאָהנ'ס, ביילאָגע צור אללג. צייט. דעם יודענטהומס, נומר 2 משנת 1864.
- (3) פאָלעמיש-סאָטירישעס געדיכט „למנצה על מות לבן" אים אָריענט נומר 25 משנת 1849.
- (4) מאמר „על גלות בבל" ומכתב מדעי להמו"ל החכם ר' נפתלי קעללער ו"ל, בכורים חלק א' וב' 1865/66.
- (5) „הקבלה וההסידות", ברעסלויא 1866.
- (6) „הגיוני הצופה על מעשי הדור" מאמרים שונים בשם הכללי הזה בהמגיד והמליץ משנות 71—1868, ושני מאמרים גדולים מהם נרפסים בהוברות מיוחדות 1—1870.
- (7) „נהלת צבי" שירים שונים מחגאן צבי לאָבעל אשכנזי מבערלין ו"ל. בהמגיד 1873 מנומר 11—17.
- (8) „מלחמת הדת", חלק הראשון מספרו זה נרפס בהמליץ משנות 1869—1868 (גליונות 39—51 שנת 1868 וגליונות 1—7. משנת 1869).
- (9) שיר משביל „האמונה והתבונה".
- (10) „היהדות בזמן העבר" העתקת המחבר בעצמו ממאמרו „ראס יודענטהום דער פֿערנאָנגענהייט" במב"ע „אויף דער האָזע" מס. מ., והוא נרפס בהמצפה, הברת ג' וד' משנת 1886.
- (11) מאמר „אור הבקר" בהמגיד 1877 נומר 1—3.
- (12) חלק ראשון מספרו „קורות הפילוסופיא החדשה" מוזמן קאנט עד הענעל (לייפציג 1877, אצל מאָייטץ שאָפֿער ואצל המחבר שם, אלטע עלסטער נומר 10; מחירו 3 מאָרק או 1½ פֿלאָרין.
- (13) קאָררעשפּאַנדענץ מיט סאָכער מאָזאָך איבער ראס יודענטהום אים

ליטעראטורבלאט דער איזראעליטישען וואָבענשריפט (מגדבורג 1878, נומר 25—27 ונומער 3—4 א.ו.ו. 1879).

(14) מאמרים מפוזרים במכ"ע לישראל בעברית ואשכנזית במשך ארבעים שנה.

(15) המון שירים הנרפסים כבר, ואזכיר פה רק את המפורסמים לשבח : (א) "גיא הזיון" העתקה מהשיר המפואר "ראם ליגענמעהרבען" מראָבערט פרוטץ (נרפס במכ"ע "האוהב" שנת 1881 נומר 6); (ב) "שיר לר"ה (בהמגיד 1878 נומר 1). (ג) "זכרון השנה" (עברי אנכי 1882 נומר 1); (ד) "תורת הקנאות", (ה) "חקר דבר" (נרפסו ב"אוצר הספרות" שנה ראשונה); (ו) "עולם השקר" (המובא פה בסוף התולדה).

(16) בכתב יד יש עור אצל המחבר : (א) חלק שני מספרו קהפה"ה, משמת הענעל ואילך עד הזמן הנוכחי, ומוכן לצאת לאור בקרוב; (ב) חלק שלישי מספרו הנ"ל; (ג) קבוצת שירים שונים; (ד) טעמי המצות, על פי חקירות המהודשות בדרושות קדמוניות בהעתים האחרונים.

אלה שמות בני ה' פֿאַביוס מיעזם הרוחניים, אשר מרי נולדו ויצאו לאור עולם כן משכו עיני כל חכמי הזמן עליהם וכן הללוהו והודו לו על פי פעלו כל רואי אותם; יען כל הספרים, והמאמרים הנחשבים לספרים, שחוכרו מידי אביר הסופרים הזה, הופיעו אור חדש על בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם, הנהנים מזיו החכמה והדעת; ואנכי מאפס מקום לא רשמתי פה רק את שמות אלה הספרים והמאמרים בכמותם (קוואַנטיטאַט) ולא באיכותם (קוואַליטאַט). ולא אדין עליהם מאומה, רק על אחד הנני מעיר את אזני הקורא, על ספרו הגדול האחרון, רב הכמות ואוצר המחזיק ברכה לכל משכיל עברי, הוא ספר "קורות הפילוסופיא החדשה". על הספר יקר הערך הזה ראוי לכל איש מבין דעת מבני ישראל לשים לב, להביא את הברכה הזאת אל תוך ביתו ולהגות בו במתינות ובעיון מעט, לא לבד מפני שמחבר הספר הזה הוא ה' פֿאַביוס מיעזם רב התבונות, רק שמפני שמחברו הוא פילוסוף יהודי, אשר שפתיו נוטפות מור ולשונו צחה ונקיה, ובכמה מקומות יותר נקל להבין שמות הפילוסופים מתוך ספרו מללמדן מתוך ספרי החכמים שנכתבו בלשון אשכנז וכדומה, וגם מלבד זה עוד יש הברל ויתרון גדול בין חוקר וכותב עברית בפילוסופיא ובין כותב מאמנה אחרת, ופוק חזי מה כתב עליו המאורה"ג, החכם והמבקר הנאמן הד"ר חיים אָפֿענהיים נ"י בהמאמר בקרת שלו בהאסיף תרמ"ה, הלא כה דבריו (צד 3—4 שם): "אמנם כפלים לתושיה עשה החכם המחבר, כי לא לבד שכל ההוגה בספרו ימצא ששפתנו חדשה על ידו כנשר נעוריה, עד שגם בעלי המתפלספים, אשר אין דרכם להתעקש, יקראו לה: דרושה הנה ספר כזה בתכונתו וערכו לא נמצא עוד כפי ראות עיני בספרותנו, כי מעולם לא שמעתי שחבר אחד מחכמי ישראל ספר מיוחד, הכולל תמצית שמות הפילוסופים היונים והרומיים לעצמן, אשר ידון הקורא בהן, בלי התערבות פלפולים בעניני אמונתנו ופירושים מעורבים עם דתי ישראל. אבל המחבר בירר לו דרך לעצמו הפילוסופיא לא

תהיה כמרחקת להאמונה, והאמונה לא תקנא את הפילוסופיא, אמנם הוא הכין את לבו לסדר כל שמה ושמה של הפילוסופים החדשים מתבודדת לעצמה על דרך ההגיון עם הוראת-מקורה והשתלשלותה, עד שגם מי שיודע רק ראשי פרקים בחקירת הזמן החדשה, יבין את הענינים. ואם ימעון המוען לאמר: מה יתרון יש לספר זה מתוך כך על שאר ספרים? אף אני אשיבו: שיש לו יתרון גדול, מפני שהמחבר הראה לנו כזה שהוא מתפלסף יהודי! כי ראוי שתדע, שיש הבדלה ברעה בין כותבי קורות הפילוסופיא מחבמי אומות העולם ובין כותב עברי ויהודי נמור לאמתו וכו' וכו'; אמנם החוקר העברי שאין לו באמת משפט קבוע וקדים, לא בעניני המדינה ולא בעניני האמונות והדעות, וחפשי הוא בהגיונו, וכו' וכו' ובשכיל כך השקפתו וחריצות משפטו חפשים מכל לחץ ורוחק, כי הוא איננו מושבע ועומד מהר סיני, לשרשי איזה שמה, ומחשבותיו משוחררות מכל כפיה ואונס ושעבוד, ובלי רסן ומאסר תשלום ידו בכל, לדרוש ולחקור אחר מקור הדעות, וכן אין לו לשנות את משפטו מפני גזרות האנשים אשר הוכו בסנורים עי משפטים קדומים בדבר הדעות והאמונות השולמות בזמניהם. ומטעם זה ברור הדבר, שיש יתרון רב לחוקר וכותב עברית בפילוסופיא, על כותב אשכנזית או צרפתית ובעל אמונה אחרת. עכ"ד.

ועתה הנני אבוא לספר תולדות חותנו של נושא התולדה הזאת, היה איש רם המעלה, האוצר הבלום בתורה וחכמה, כאשר גם כנהו הר"ר לאנדווא ז"ל רב דקיק דרעודען: "יחיד בדור ואהוב למקום ולבריות" כמוהר"ר יצחק מיעזעס ז"ל. בשנת 1802 חזו עיניו אור בראשונה בעיר לעמבערג. אביו ר' יוסף מיעזעס ז"ל היה סוחר נכבד מנכדי הארץ וכל מעשיו היו באמונה, את רוב עסקיו ומרכולתו נהל הוא לבדו בעיר ויען ויכלכל גם את ביתו כאחד העשירים והגנדים. אמו מרים מינרעל, נכדת הרב הגאון המפורסם מטיקטין, היתה אשת ר' יוסף מיעזעס ז"ל השניה, ור' יצחק היה בן יחידה, עוד בשחר מל ילדותו, עת שמע לקח מפי מוריו בהחדר בלעמבערג, הרבה הנער לעשות חיל בכל למודיו לשמחת לב הוריו הישרים והתמימים, והצטיין על כל בני גילו, כי שאר רוח ויתרון הכשר היה לו כן בחד שכלו ובכח תפיסתו וכן בכח זכרונו האמין. גם כמוב לבו וביקר רוחו עלה על כל חבריו, והיה נער ועור ומחכם, אהוב ומכובד לכל רעיו וגם נשא חן בעיני כל רואהו, עד כי גם הפראָפּעסאָר וד"ר הרפואה פֿראַנץ סאָכער (אבי אביו של הסופר הנודע, האהוב ישראל לעאָפּאָלד סאָכער מאַנאָך) בלעמבערג, אהבו והוקירו מאד, ויקחהו לפעמים איתו בלכתו לבקר בתי החולים.

בשנת השלש עשרה לימי חייו, נשא לו לאשה את בת ר' אליקים געציל סג"ל האַראָוויטץ וזוגתו רחל בערלינער (נכדי הרב הגאון ה"ר צבי לאָבעל אשכנזי סבערלין מבעל חכם צבי ז"ל) הבתולה מרת גאלדה אשר גדלה ממנו בשלש או ארבע שנים. היא היתה אשה חכמה ועדינה וטובת לב מאין כמוה, ועד יום מותה בשנת תרט"ג שמונה ימים לידה שבט (ח"י ימים קודם פטירת בעלה) בעיר מהאָרן היתה צנועה ומהוללה במדותיה וחיתה עם בעלה הדומה לה בשוב לבו ובנפשו הישרה, חיים נעימים ומאושרים. ר' יצחק מיעזעס ז"ל היה חוקר נשגב בתכלית

הבריאה ומעמיק גדול בדרושות פילוסופיות, והיתה לו שמה מיוחדת (אֶפֶינענס-סיסטעם) בפילוסופיא, ואם אמנם היה לו עם פֶּאָביוס ויכוחים רבים בע"פ וככתב בענינים העומדים ברומו של עולם הפילוסופיא, עכ"ז לא נצח האחד את חברו. בחלק שני מספרו "קורות הפה"ח" יעתיק פֶּאָביוס ממנו מכתב אחד, שיש בו חדשות ונצורות, ושם ידבר גם אדות הענין הזה אי"ה. רבים היו רעיו ומיזרעיו וגם בעלי תורה וחכמה בלתי נודעים לו, אשר בקשו קרבתו ויתכבדו בו להתארח בחברתו, להקשיב נעם לקחו ולשאוב מדע מבאר תורתו וחכמתו, ואנשי קהלת קראקא וקהלת טהארן, אשר נסע שמה כעשרים שנה לפני מותו, הרגישו את

Isaak Mises.

החסרון שלא יוכל להמנות במית עליהם האדם הגדול הזה. כל תבוריו וספריו הנדפסים, רשומים המה בספר הלעקסיקאן הביבליאגראפֶּה "אסף המזכיר"; ושאר כתביו ומריון מכתביו המדעיים והספרותיים עם ידידיו החכמים הרבים, וגם החלק השלישי מספרו הכי נכבד, צפנת פענח" על הקבלה העיונית והמעשיית, אשר כתב בחייו, הלכו כלם לאבדון ע"י מקרה לא טהור אחד בשגגת אשתו הישרה, מן קצר לפני מותו ¹⁹, וחבל על דאבדון ולא משתכחין! —

¹⁹ ראה בסוף המכתב של הח' פֶּאָביוס מיטעם לידיו הח' הווארסן ז"ל בווען אשר הוציא חב"י לאור בלונדון הספרות שנה זו.

פעמים רבות נכספה וגם כלתה נפש ה' פֶּאֱבִיּוֹס לכתוב את תולדות ימי חייו חותנו. קורותיו ותכונות רוחו, בספר לזכרון, וגם גלה לו פֶּאֱבִיּוֹס חפץ לבו זה, והוא ענהו: „אמנם כן, מאד צדקת, כי ראוי היה לתאר בחרט אנוש עלי לוח הגליון את קורותי במשך התקופה החולפת (איבערנאָנגספּעריאָדע) של השבעים שנה האחרונות“, וגם הבטיחה אז כי הוא בעצמו יאסוף תוצאות רבות מקורות חייו ותולדתו ויכתבן בספר למשמרת; ובלי כל תפונה שמר את דבריו והבטחתו הנאמנה לחתנו וכתב את תולדותיו על ספר, אך לראבון לבנו ירדו גם המה כמו כל כתביו, למטיין, וגם זה הוא אנדה שאין לה חליפין! — פעמים רבות הפיח ר' יצחק מיעזס ז"ל רוח תשוקה עזה בלב פֶּאֱבִיּוֹס, להחיש את עבודתו בכתיבת ספרו „קוהפּהיח“ בשקידה עצומה ולכלותה עד תמה, באמרו „אין איש מילדי העברים בכל קצות ארץ הווחן מידי הטבע מלידה ביתרון הכשר רוח ובשקידה והשתדלות בלמודים כמוהו, לכתוב מחברת נפלאה כזאת, אשר כמה מכשולים עומדים לשטן על דרכה, ולהוציאה לאור בשלמות“, ופעמים לא מעטות הוכיחו בדבריו: „מדוע ככה תתממה ותתנהל לאט בספרך היקר הזה, ואם לא עכשו אימתי?“

לפעמים בקש גם התחברות עם אנשים צעירים לימים, שוחר יתושיה, כמו: ר' פנחס שמואל האראוויטץ, אהרן יודקעוויטץ²⁰, ר' אברהם יעקב וויצענפֿעלד (כעת בעיר זניערו ברוס), ר' יהושע האראוויטץ (חתן ה"ר פנחס מענדיל היילפרין, ונעשה ד"ר בחכמת הרפואה, וכעת הוא באמערקא), ה"ר משה פֿרענקעל (ג"כ חתן הר"ם היילפרין, ונפטר באמערקא איזה זמן לפני פטירת גיסו היקר ה"ר מיכאל היילפרין) ועוד ועוד, והתענג מאד בחברתם, והמרה גם המה שבעו ענג ונחת למכביר בהשתעשעם עמו, ויחדו יחדו איש את פני רעהו, גם את הסוחרים השונים אשר באו לשאול בעצתו בעניני מסחרים קבל בסבר פנים יפות והיה נדרש לכל דורשו בשמחה, ובפנים עלצות ומפיקות אהבה, חכמה וענוה צדק הגיד להם את עצתו אשר נכנסה ללכם ומצאה חן בעיניהם, ובאשר ישאל איש בדבר אלהים! — הוא אהב תמיד לקרות במכתבי עת שונים מהליכות עולם המדיני והדשות מילדי יום וגם ספורי־אהבה שונים אשר יצאו לאור מבחירי הסופרים בימיו אז²¹.

עם הסופר הנודע והמפואר, האוהב את ישראל בכל לבו, הדאקטאר אונד ריטמער סאכער-מאָזאָך התודע ר' יצחק מיעזס ז"ל בשנת 1872 ע"י ספורו הנחמד „Der Jlau“ אשר כתב אז ר' יצחק הנ"ל, לתאר בשרר אמת את הליכות בני ישראל בנאליצא, הספור הזה הופיע לאור בראשונה בהעתקת שפת רוסית במכ"ע „Westnik Ruskich Hebrew“, של צעדרכוים, אח"כ יצא לאור בהארניאל האשכנזי שלו ע"י ידידו האהוב והנאמן, החכם ד"ר Prove במכ"ע

²⁰ במשך כתבי החלטה הזאת נפטר החכם ר' אהרן יודקעוויטץ ז"ל ביום העשרים ושבעה לירח לוויטס (א' דר"ח אלול) 1889, זה קרבא, תלמידי.

²¹ פעם אלה אמר במהלות ובצחוק פיו, כדרכו, אז הדברים האלה בלשון אשכנז: „איך בעזמצע דר ייא פֿעהלער פֿאָן יע איינעם גראָסען מאָנע: איך לעזע זאָ גערן ראָמאַנע וויא קאנט, שפיעלע אויך גערן קארטען וויא לעססינג, עססע אָפֿט גערן צוקקער וויא מענדעלסוואָן!“

"Thorner Zeitung" וגם בחברת מיוחדת, ובאחרונה בשנת 1877 נעתק גם לעברית ע"י ה. ראבינאוויץ בשם: "העלוי, צופה הליכות בית ישראל בנאליציא". ויהי כאשר קרא סאכער-מאזאך בפעם הראשונה את הספור הנחמד הזה השתומם על המחזות והתמונות הנפלאות אשר הציג המחבר לעיני הקוראים, וכתב מאמר בקרת מיוחד באחד ממכ"ע הווינים ושם השמיע את תהלתו, ובתוך יתר דבריו כתב: "אף כי ה' מיעזם לא נודע למספר ספורים, הגדיל כעת תושיה, בהציגו לפנינו תמונות אמתיות מחיי היהודים בנאליציא כלי דמיון שוא ומחזות הבדויות מלב, כמעשה סופרים אחדים בזמננו, ובפה מלא נוכל להוציא משפט, כי ראוי הוא ה' מיעזם להורות את הדרך הזה לכל המבקשים חכמה ודעת." הד"ר סאכער מאזאך שלח אז את מאמר הבקרת שלו לר' יצחק מיעזם ז"ל למהר"ן (אשר נסע שמה מקראקא) ומני אז קשרו קשר ידידות אמיץ ביניהם, והראשון שלח לו את תמונת אביו אביו, הפראָעססאר פֿראַנץ סאכער בלעמבערג.

בשנת 1845 הוציא ר' יצחק מיעזם ז"ל לאור בלייפציג את ספרו "בייטראג צור ווירדיגונג דער ווירענן אים יודענטהומע", והוא כתוב בטוב טעם ודעת ובשפת אשכנז ברורה ונעימה, וכל קוראיו התענגו עליו ויהללו ויפארו את מעשי ידיו⁽²²⁾; ואח"כ בשנת 1863 הוציא לאור בקראקא גם את ספרו היקר "צפנת פענח" (על קבלה עיונית ומעשית) בשני חלקים. את ספרו האחרון הנזכר לא כתב ר' מיעזם ז"ל כלו בעצמו, אך כרוך מקימות קרא את דבריו באוני ה' פֿאביוס חתנו, והוא כתב עלי לוח את כל אשר שם חותנו בפיו, ומה מאד השתומם ר' יצחק ז"ל, בראותו איך כביר מצאה יד חתנו בכתבו בלי שגיאה את כל הדברים אשר קרא בחפזה באוזניו. זאת המחברת האחרונה גם יתר שיחותם ודרושותם אשר היו להם לעתים לא רחוקות בעניני הפילוסופיא וחכמת הקבלה, המה העירו מאד את רגשות פֿאביוס ופיחו רוח-אל נדרמת בחייו לבבו, אף נסעו בתוכו הכשרון לכתוב ולחבר את ספרו "קורות הפילוסופיא החדשה", וחותנו הנכבד ז"ל, הוא היה מבקרו האחד הנאמן לו בכל בקרותיו ובכל משפטייו, ובכל עת אשר עלתה

⁽²²⁾ בימים האחרונים הלה הבגה מכרז מיידי הנכבד, המכס היד פֿאביוס מיעזם נ"י, ובו הוא כותב לו בנוגע לספר חותנו הנ"ל, כדברים האלה:

פֿאביוס'ס ש"ר הוצא מכתבמהג' ש"ר למהר"ן ז"ל, ע"י ה' וועטשטיין מקראקא, המפא"ר את ספרו "בייטראג צור ווירדיגונג וכו'" ומסכים עם עקרי דעותיו, שהיהדות נמצאתה הכללית היא "האשר צ"ב ל' ארצ'ה", וכאשר כבר שנית ובלשתי הדברים האלו בפשטי, מלמדת הדת' ובמאמרי הנוגים בהכרמל והמפא"ר, ואין איש מבין ומעיין בזה ובספרי הקדש כחמו לספק בזה, ורק המהעקשים ורקו מוח והרואים צענים עמומה יוכלו להכחיש זאת! — והנה בנוגע להמדרש "הפסל" שהביא חותני ז"ל בספרו הנ"ל (ד' 12). ואשר הג' ש"ר פֿאב'ל גם במכתבו: "אנה נמצא ואיה מקומו?" הגני להודיעך יקרי וידידי הנעיר, כי מלאהו בסוף מדרש הנחומא, וזה נזכרו: "השע בחייו כמת, מפני כדואה המה זרחה ואינו מבין יוצר אור, המה בוקעת ואינו מבין מעריב ערבים, אוכל ושוהה ואינו מבין עליו, אצל הגדיוקים מצרכים על כל דבר ודבר שאוכלים ובוהים כדואים ובמעינים וכו' ע"כ. והמדרש הזה הוא בלמז גם מתפזר בין המדרשים הנפלאים! ..."

בידג לכתוב ענין נפלא אחר, אמר: "תקתי תעודדני, כי מלאכתי זאת תרנין את לבו ותמצא חן בעיניו!" — אך לדאבון לבו לא זכה פאביוס, כי יקרא חותנו ז"ל בעצמו את חקירותיו הפילוסופיות על שמות גדולים וחקרי לב ומקורן והשתלשלותן ותוצאותן, אשר נקב הוא עד פנימיותן בספרו האחרון הנ"ל הנדפס כבר, ובחלק השני העוסד ומוכן לרפוס, וכי יגיד דעתו ומשפטו על מפעלו זה, כי הפליא לעשות! — הוא היה חוקר ומעמיק בחיי הנפש ומהותה, סותר ובונה מגדלים וערים במדינות הרוחניות ולעצמו אחז תמיד בשיטת הפילוסוף העגל לכל חוקותיה ומשפטיה כהחכם ר' נחמן קראכמאל ז"ל, אך בכל זאת השיג אותה והשתמש בה באופן אחר מאשר השתמשו בה החכמים הבאים אחריו וגם הרנ"ק ז"ל בעצמו. — חותנו ה' פאביוס לא שם גם הוא מעצור לרוח חקירתו ועורר כמה שאלות נוקבות עד תהום, והסותרות ומתנגדות לשיטת העגל בכללה, והוא ערך אותן אח"כ לפני חותנו ז"ל, וגם באחרונה שאל אותו, איך יוכל להשלות נפשו, בתור חוקר גדול, ההולך נכחו מבלי כל סלף וסתר ומבלי כל פניה ונטיה והזיה על מעגלות חכמת הטבע לפי החקירות המחודשות, ולנטיה אחרי שיטת העגל, כרנ"ק ז"ל, אשר מת כבר בשנת 1840, מבלי ידעו או שמעו את דארווין והאקעל וכו' ומה גם המדעיים ודרכי החקירות שנתחדשו כהיום הזה? — ועז ענהו ר' יצחק ז"ל את הדברים האלה, אשר העירו רגשי תמהון בלב פאביוס: "אמנם צדקת מאד בני יקד נפשי, אבל מה אעשה והנני זקנתי ובאתי בימים, ושמת העגל (כפי השגתי וע"פ הרמזים שכתבתי במכתבי האחרון) נזקנה אתי בכל ימות חיי, ואין בכחי וחפצי להפוך ממנה לעת זקנתי; וסוף סוף יש בה ובתוכה, ולא בצורת הגיונה שהיא רק דוגמא וסימן מזכך (שעמא) וכאשר אמרתי כבר, קורטוב של אמת, שאין לזוז אותו ממקומו; ויש מקום נאמן ונכון בעיני (לפי דעתי הקלה) להתאימה עם תולדות וחכמת הטבעיים החדשים וכו' וכו' — עכ"ל, ודפח"ח! —

בשנת 1877 בקש הרב הד"ר ראהמער במגדיבורג, מו"ל מכ"ע, "ליטעראטור בלאטט", את פאביוס, כי יואיל בטיבו לכתוב בעד המכ"ע שלו מאמר בקורת על מחברת חותנו ז"ל "בענעדיקט שפינאצא, זיינע לעהרען אונד זיין פֿעהעלמיסס צום קריטיציסמוס" (של קאנט), אשר הוציא אז לאור. פאביוס אמנם לא השיב את בקשתו ריקם, וכתב מאמר בקורת גדול אשר הופיע לאור בעת ההיא בה"פערטאטורבלאטט נומר 32, בחתימת רק את F... משטת מאד התענג וגם השתומם ר' יצחק מיעזס ז"ל בקראו את מאמר הבקרת הזה מאת סופר וכותב מסתתר, ויכתוב לחתנו כדברים האלה: "גרסה נפשי לתאבה, לדעת מי הוא הסופר הזה, אשר העלים את שמו והיה תנא דמסייע שלי להוציא משפט צדק על מאמרי, ולהגן בעדי גם נגד שאלת החכם איבערוועג"? ה' פאביוס החריש ולא ענהו מאומה על מכתבו זה; אך אחרי ימים אחדים, השיב פאביוס עוד הפעם מכתב מטהאָרן, ובו כותב לו חותנו ז"ל כדברים האלה: "רבות חשבתי לדעת, מי הוא המבקר הנאמן הזה החותם בשם הנעלם (אָנאָנים) F...; אך באמת הלא הוא לא יוכל היות רק בני פֿייבילע בעצמו, ויִישַׁר כַּחך, כי שברת את הלוחות משאלת איבערוועג, והיית למגן לי ולדעתי!" —

שתי פעמים בקר פאביוס את חותנו ודודו ז"ל במהאָרן, ובהיותו שמה למד לדעת, לכבד ולהוקיר את ידידי חותנו ז"ל האהובים, ובפרט את הרב הגאון הנודע ר' הירש קאַללישער ז"ל ובנו ידידו וחביבו, החכם הבקי וחרף כמוה לואים קאַללישער נ"י בעל מחבר ס' "קול יהודה" וכן גם את הרב דמא שם, החכם הגדול בתורתו וחכמתו ירדו הר"ר חיים אָפּפּענהיים נ"י, והפרנס דקהלה, איש טוב ונאמן ודבוק מאח לחותנו ז"ל הר"ר נאָטהאָן לייזר נ"י, את הר"ר וואָלפּאָהן נ"י, ר' שמחה האָראָוויטץ ז"ל ובנו הנחמד הר"ר הושע האָראָוויטץ ור' אהרן גיעלדזינ' סקי ועוד, אשר כלם כבדו והעריצו את שם ר' יצחק מיעזעס ז"ל וזכרו היה יקר להם תמיד. מלבד אהבי כבודו והוקירוהו גם הנוצרים, תושבי עיר מהאָרן, אשר ראו והכירו את גדול מעלתו בחכמה ובתבונה, והיה לגאון ולתפארת בעיני כל יודעיו ומכירי שמו. הוא היה היהודי הראשון אשר נמנה לחבר באגודת: "קאָפּער-ניקוספּעראַיין פֿיר קונסט אונד וויססענשאַפֿט", אשר יסודתה להפיץ חכמה ודעת בין חבריה, ועל כל חבר וחבר להשמיע את דרשותיו בענינים מדעיים פעמים אחדות בכל שנה ושנה. גם ר' יצחק מיעזעס ז"ל, ככל החברים, הרעף לאנשי האגודה הזאת דרשות יקרות ונחמדות, הבנויות על אדני החכמה והמדע (ולרוב בענינים הנוגעים להיהדות, כמו בחכמת הקבלה, ואדות שמת שפינאָצא, לעססינג, לייבניץ, דוד שטרויסס ועוד). כמטר זרוף איץ, וכל שומעיו התענגו על דבריו, כי בקסם על שפתו השכיל למשוך אחריו לבות כל השומעים עד כי כלמי יהודו ואמרו בפה מלא: כי לו נאווה תהלה! כאמת נפלא מאד הדבר אשר דרשותיו מצאו תמיד חן בעיני חברי האגודה הזאת, אחרי כי לא הסכין להציע לפניו מקודם את הענין, אשר עליו היה נכון לשאת מדברותיו רק בלי הכנה קודמת, עלה על במת המטיפים ופתח פיו בחכמה ואמרתו הצרופה כשל נזולת מפיו, וכקורא מתוך הספר בשפה ברורה ונעימה היו תמיד אמרותיו שנויות בפיו. — כל דרשותיו המדעיות נדפסו בעתן בהמכ"ע אשר יצאו אז לאור שמה, ואחדות יצאו לאור גם בחבורות מיוחדות לעצמן, וגם חתנו ה' פאביוס בעצמו הוציא לאור דרשה אחת הנפלאה בתוכנה וצורתה, בהמכ"ע להפילוסופיא המדויקת" (צייטשריפֿט פֿיר עק-סאקטע פּהילאָזאָפּהיע, VIII באנד) בשנת 1869 (וכמבואר בהערה בספרו "קורות הפילוסופיא החדשה" דף 156), והיא ראויה כאמת להעתיקה לשפת קדישנו ולהביאה מנחה לקהל הקוראים העברים בכלי מהור קדש לד'. —

ר' יצחק מיעזעס היה גם חרף ובקי גדול בכל חדרי התורה שבעי"ם, והחכם ר' שלמה מיעזעס ז"ל סיפר לבנו פאביוס, כי בלמדו אתו יחדו עם הגאונים בעלי "מפרשי הים" והרב מק"ק גנידימץ ז"ל בחדר הישיבה בלבוב, היה הוא הגדול מהם בחריפותו, ובקיאותו, ואין דומה לו אז מכל בני גילו! —

בעת אשר מת הרב מכת הישנים בבערלין ופרנסי העדה משם (ורובם מכת המתקנים החדשים) רצו לקבל לרב העדה את הדי"ר גייגער, עלה אז בדעת ר' יצחק ז"ל לשאול את פי הרב הגדול שיד ז"ל בפראג עם מכתבו, אם לא יתרצה בכבודו וטובו, להמליץ עליו לפני ראשי הקהלה בבערלין, לבחור בו למלא מקום הרב הישן המנוח ז"ל? אם כי מעולם לא חשב כזאת לקבל עליו משרת רב או דרשן; ועיז השיב לו הרב הב' ש"ר ז"ל תיקף ומיד, כי ראוי והגון הוא לאותה אצטלא ועמדת

הרכנות הולמתו, לעמוד לשרת בקדש למלא את מקום הנחסר, ולאות על דבריו שלח לו מכתב-תעודה (ראבבני-ער-דיפלאם), המעיד על כשרונותיו העצומים וידיעותיו הרבות בתורת וחכמת ישראל וככל ענפי החכמות והמדעים וגם בשאר לשונות וספרות; והנני מעתיק פה את מכתבו זה לעיני הקוראים מלה במלה ככתבו וכלשונו בשפת אשכנז:

Zeugniß

Dass der Vorzeiger dieses, Herr Isaaß Mieses aus Krakau mir persönlich als ein jüdischer gelehrter Theolog bekannt sei, der in den biblischen, talmudischen und jüdischen Gesetzescodizen, und überhaupt in der jüdischen Literatur sehr bewandert ist, und auch dazu die gehörige Bildung in andern Wissenschaften und Literaturen besitzt, so dass er als Rabbiner für jede noch so bedeutende israelitische Kultusgemeinde höchst geeignet ist, bezeugt der Gefertigte mit Vergnügen.

Prag, am 3. Juni 1861.

Salomon L. Rapoport

Erster Rabbiner zu Prag.

Vom k. k. St. Bezirksgericht der Alt- u. Neustadt Prag, wird hiermit bestätigt, dass sich Herr Salomon L. Rapoport, erster Rabbiner zu Prag, zu dem Inhalte dieses Zeugnißes, so wie zu seiner Namens-Unterschrift bekannt hat.

Prag, den 4. Juni 1861.

(Unterschrift und Siegel des Bezirks-Gerichtsrath.)

גם עוד בשנת 1850 כתב לו הרב ש"ר ז"ל מכתב תעודה כזה המגיד מקצת שבחו ותהלתו בפניו, ואנכי לא אדע לאיזה תכלית שלח לו אז תעודת רבנות אחרי אשר לא עלתה מימיו על דעתו להעמים על שכמו עול כבד כזה; ויען כי מאד נעים עלי דברי הרב ש"ר ז"ל הנאמרים בשעתם על הח"ר מיעזם ז"ל, לכן אעתיק גם אותו פה במקום הראוי לו ככתבו וכלשונו:

Zeugniß

Der Vorzeiger dieses, Herr Isaaß Mieses aus Krakau, ist mir durch öftere literarische Unterhaltungen, die ich mit ihm persönlich gepflogen, als einer der ersten Gelehrten in der ganzen jüdischen wissenschaftlich-religiösen Literatur bekannt. Auch seine gedruckten Werke bezeugen hinreichend sowohl seine philosophische als literarische Kenntnisse. In den mündlichen Gesprächen mit ihm aber, überzeugt man sich leicht, auch von seiner Fähigkeit, Vorträge oder Vorlesungen vor der Jugend in klarer flüssender Rede zu halten.

Und da dieser hochgelehrte und hochgebildete Mann, auch einen sehr religiösen und moralischen Lebenswandel führt, so ertheile ich ihm mit vielem Vergnügen gegenwärtiges Zeugniß, über alle seine befragten löblichen Eigenschaften.

Prag den 26 August 1850.

Salomon T. Rapoport
Erster Rabbiner zu Prag.

בשנת תרכ"ח כתב ר' יצחק מיעזעס ז"ל מכתב גדול לידידו הח' ר' נפתלי קעללער ז"ל אדות פטירת ידיו הנכבד ר' פנחס מענדיל היילפרין ז"ל, אשר בו הציב ציון לנפשו ומסאר ומשבח מאד את החכם הגדול הזה. מכתבו זה נדפס במכ"ע שלו "הבכורים" חלק א' משנה ההיא. —

עם הרב החכם הגדול ד"ר זכריה פראנקל ז"ל נתודע רימ"ל בערך שנת תק"ץ, ובאופן הזה: בנסיעתו אז חזרה מהשוק בלייפציג לכיתו לקראקא בדרך דרעזען בערב שבת, לא היה עוד עת לבוא ולהגיע לכיתו קודם שבת, ולכן נאלץ להתמסמה שם בהעיר דרעזען בכל יום השבת, ולמען מצוא מקום מנוחה ונופש, סר לבית מלון עברי אחד לנח שמה עד מוצאי שבת. השבת ההוא היה שבת הגדול. בבקר אחרי התפלה שאל ר' יצחק את בעל בית המלון, אם הרב דמתא יחזיק במנהג אבותיו לדרוש בשבת הגדול ברבים, והוא השיב לו כי לפי אשר שמע בביתו בשעת התפלה, לא ידרוש הרב הד"ר פראנקל בביהכ"נ, יען כי חש הוא בראשו, ויאהב להמעיט צער ההליכה, רק בביתו יקדמו ראשי הצבור וחכמיו את פניה להתפלל שמה תפלת המנחה ולשמעו אח"כ את דרשתו אשר יטיף כפעם בפעם. כשמוע זאת ה"ר יצחק מיעזעס חש מיד אחר הצהרים לבית הרב הנ"ל, ובכואו עמד בשעת דוחקא דכלה כעני בפתח, אין איש שואל בשלומו ואין מי קובע לו מקום פנוי לתפלה ולשמעות הדרשה! ויהי בעלות אח"כ הדרוש על הבמה אשר הקימו שם עבורו לפי שעה, והתחיל דרשתו בעניי דיומא בקול נמוך וחלש מאד, אשר אי אפשר היה לו לר' יצחק ז"ל לשמוע את פה המדבר מרחוק, נגש בחזקה לאמ לאמ למקום הקרוב לשמוע וסמוך להאנשים המכובדים העומדים סביב הדרוש. בין הנאספים נמצאו אז מקהלת דרעזען איזה אנשים מכובדים מיחדי סגולה ושרידי הדור הישן, למדנים מופלגים וישישים בשנים ובחכמה, המפורסמים בידיעתם הרחבה בגפ"ת ושו"ת, ומהם גם איזה חריפים בפלפולים ושואלים ודורשים תמיד בהלכה ואגדה, ואנשי קדש כאלה היו אבני מכשול לכל רב צעיר הדרוש בהלכה בפומבי ביומא מנא כזה! אך לא כן בימינו אלה, היום לא נמצא עוד בענייני אף אחד בעיר הזאת מערך ויקר החכמים הנזכרים, וזה הפרט היוצא מכלל הרבנים החדשים, האחד המיוחד בגדולתו וכיאותו הנפלאה בכל מקצעות התורה שנכתב ושב על פה, האיש הנאמן לאלהיו, לתורתו ולעמו, הרב המאוהב, הד"ר בנימין זאב לאנדוויא ז"ל אב"ד רישם, גם הוא כבר נאסף אל עמיו בשנת תרט"ו, ואין שני לו עד היום הזה למלאות את מקומו כראוי! — הלומדים האלו התחילו לפלפל ולהתוכח ולהתנגד לה"חדושים" אשר המציא הדרוש הנ"ל בספרותו, ובשורת שונות

כמו : איסכא מסתברא, אדרבה, לא כי, מלך, ועוד בשאר קישויות ופירוכות הנוהגות עוד היום בבתי המדרש ברוב ובנאלציען השיגוהו בין המצרים, ורדפוהו מנוחה לסתור את בני דרשתו בהלכות הפסח, במדרגת הסתירה והניגוד הגלוי, עד שהרב הד"ר פראנקל עמד לפי שעה כנבון ונדהם רגעים אחדים ולא ידע מה להשיב להם. אז נגש הר"י מיעזם כמושיע ממרום וגואל מקרוב למקום קרב ומלחמת ההלכות הזה, ואחרי לקחו רשות מכל העומדים מסביב, הפטיר בשפה רפה את תשובתי נגד החולקים על הדרוש כהלכה והצדיק את הראשון כריבו נגד המתנגדים, וככה פלפלו ושכלו החד מאד, וגם בבקאותיו הנפלאה בכל מקצועות השו"ת (השמויות בזכרוננו העתיק, שהיה כבוד סיד שאינו מאבד טפה ממשנתו!) הראה להם את ידו החזקה גם בעניני דיוטא, להחזיר מתוך פלפולו את תורתו של פראנקל ולהעמידו מחדש על בסיס נכון וקים, באופן שלא יזיו אותה ממקומה כל רוחות המפלפלים הנושבים בה, עד כי לבסוף נענעו לו בראשם כל זקני הנאספים וכפה מלא הודו כלם, שזה היהודי הפולני (כי הוא היה לבוש אז בבגד ארוך ופאות ראש וחמורה) נצחם בתורתו! ככלות הרב פראנקל את אמרותיו גם באגדה כנהוג, פרש את ידו לשלום להר"י מיעזם, והודה לו כפה מלא, על כי הוציא אותו ממבוכתו בתוך הדרשה, וילך עמו שלובי זרוע מבית הכנסה אשר בו התוערו אנשי העיר לשמוע דרשתו לאחר סניטה, ובבקשה לסעוד אצלו סעודת מוצש"ק הציגהו לפני רעיתו הרבנית, ויספר לה את כל תלאותיו אשר מצאו אותו במישך דרשתו ואת כל הקורות אותו עם הר"י מיעזם, ויקדם את פניו בכרכה לפני אשתו בדברים האלה : "הנה הבאתי לביתנו ידך חדש, חכם גדול בתורה, אשר בכחו העז והכביר הצילני מפי האריות הנורעים לך, וברוך יהיה! בעלת הבית הזה, בחוס טוהגה ורגשותיה העזים בשבעה בשמעה דברי בעלה אלה, מחרה להושיט את ידה גם היא לו לשלום ולברכהו בברכות אלף הגובעות ממעמקי לבנה פנימה, ואחרי כן הושיבתהו בראש השלחן הערוך לסעודה והתעלסה עמו בירידות ורעות ואשר לא פסקו מביניהם כל ימי חייהם, ופעמים לא מעמות ספרו הרב פראנקל ואשתו בחדוה ובעליצות נפש את אופן התודעות והכרתם עם החכם הגדול הזה, אשר מני אז והלאה נעשו לו ואח"כ גם לחתנו ה' פאביוס נ"י לאוהבים נאמנים עד יום מותם. —

מלבד כל אלה עוד רבות עשה איש אלה הרוח הזה בימי חייו למוכת עמו וספרותו, והעם אשר בתוכו ישב, ידע גם הוא להוקיר ולכבד אותו כמפעל, וגם במותו הראו לו אותות כבוד ויקר למכביר כמו רחפה תמונתו לפנייהם וכמו עוד חי נצב לעיניהם. עת הקול נשמע, כי מת החכם הישיש הזה, הכהן הגדול האחר, ויהי אבל כבד בכל העיר שהאין וגם בערים אחרות, מקום שם הגיעה השמועה הרעה הזאת קראו לבכי ולמספד ותוגה ואנחה שוכנת על כל פנים, בלויית כל יושבי העיר מקמן ועד גדול, כן מהיהודים וכן מהנוצרים, הוכל לקברות בכבוד גדול, ויהי המחנה כבד מאד ; ומדי עברו נסגרו החנויות וכל בתי המסחר על מסגר ואנו ואכלו גם פתחיהם על העדרתו. בטרם מצאה גויתו מנוח בחיק האדמה, הטיפו הרבנים והאצילים הנכבדים מספד תמורים וקנה ונהי עד מותו בכלל ועל האבדה הגדולה אשר אבדה בת ישראל בפרט, בראשונה נשא הנוצרי החכם והמורה הראשי בבית מדרש המדעים (גימנאזיאלידירקטמאן) הד"ר Prove את מדברותיו ויבכו כל השומעים; אחריו השמיע הרב הד"ר חיים אפסענהיים נ"י, הח' הד"ר ופריוואטדאצענט האור

ניווערוימאָס ר' שלמה קאללישער נ"י, אשר בא לתכלית זו מבערלין למהאָרן, ואביו הנכבד המאווה"ג מוהר"ר יהודה לייב קאללישער נ"י (בן הרכ הגאון חמפורסס ר' צבי קאללישער ז"ל) קול נהי, בדברים המראים לדעת את החסרון העצום במות החכם היקר הזה. העדה מצדה עשתה גם היא ציון לזכרונו היקר להם, בהקיסה מכספה מצבת-אבן יקרה על קברו, ואף גם זאת כי ישיסו הרבנים והמטיפים על פיה דרשות נכבדות ויעשו אזכרות לנשמת הנבר המורס מעם הזה על קברו בכל יום מותו מדי שנה בשנה. על האדם הגדול הזה יוכלו גאליציען, ארץ מולדתו, בכלל, וקראקא עיר מגורו בפרט להתפאר באמת! —
על מצבתו חרת ה' סאכיוס חתנו הטורים האלה:

עֲזָבְנוּ הַדָּגוּל מִרְבָּבָה,
כָּנַר אֱלֹהִים זֹרֵחַ,
נִשְׁמָתוֹ מְרוֹם שָׁבָה,
וְאֶנְחֵנוּ גִלְדָּ שְׁחָחַ.
כָּל מִדּוֹת חֲכָמִים
כָּתָמָם בּוֹ נִמְצְאוּ,
לֹא הִסִּיר לְעוֹלָמִים
אֶהֱבֵת תּוֹרָה וּמִדָּעִים.
וַיֵּצֵא יִצְחָק לְשׁוֹחַ
צִדְקָה עָלָיו הָרוּחַ,
וַיִּפְנֶעַ בְּמָקוֹם הַתְּבוּנָה,
וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ,
בְּבֵית-אֵל הָאֱמוּנָה,
וַיִּקְרָאֵהוּ יִצְפֶּנֶת פִּעֲנָח.
וַיִּזְנֶיף תַּפְאֶרֶת לְכַבּוֹדוֹ
לְזַכְרוֹן בַּסֵּפֶר יִחָק;
טוֹבוֹ וְחֲסִדוֹ מְעוֹדוֹ,
וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִצְחָק.

בדרך אנכי הנני להביא פה גם שלשה נגרים משיחות חולין הצריכות למור של ת"ח הזה, בתקותי כי יפיקו רצון מאת הקוראים:
(א) בפסוק: ואברהם זקן בא בימים, דורשים במ"ד שם: יש זקן שבא בימים ויש זקן שאינו בא בימים; פירושו הוא: שלדעת חזו"ל אברהם אבינו עה"ש היה זקן באמת כפי אומרו ז"ל אין זקן אלא מי שקנה חכמה (קידושין ל"ב), כי הוא

לא עמד כבוד סיד בחכמתו ולהוציא כל חדש ומחדש בילדי יום יום ובצעד קדימה (פארטשריטט) מפני הישן והנתישן בימים עברו, אך כמעין המתגבר הלך קדימה עם הימים המתחדשים לבקרים ועם הצעד הזמני ודרכי הדרישה המתנוססת בדור דור ודורשיו, וזה הוא הזקן האמתי ההולך עם הימים (ורצונו: ער גינג מיט דען מאנען, ד. ה. ער שריטט מיט דער צייט פארט)!

(ב) לפי ההגדה המקובלת, היה המחבר של תפלת אבינו מלכנו התנא רבי עקיבא, ולמה? לפי שהוא היה המורד המפורסם במלכות רומי, ופתגמו ראוי לו ולזכרונו: „אין לנו מלך אלא אתה!“

(ג) באבות פרק ה' נאמר: „אזיה דרך רעה שיתרחק ממנה האדם וכו' ר שמעון אומר הלזה ואינו משלם, שנאמר לזה רשע ולא ישלם; וכונתם ז"ל לפי דעת החכם הנ"ל: הלזה בכונה ובמחשבה תחלה בשעת הלואתו, שלא ישלם אח"כ, ולפי"ז הוא עין רעה ורשע הוא! ודפח"ה. —

* * *

בסרם אפרד מאתכם קוראים אהובים הנני להביא לכם מנחה יקרה, היא השירה אשר שר נושא התולדה הזאת החכם פאביוס ליום מלאת לו ששים וחמש שנה לימי חייו, בדרכו לעשות מימים ימימה.

עולם השקר.

הנני צופה על מעשי הדור,
המתפאר בהשגל וידוע, הורך ואור,
ומכנה בשם: „צועד קדימה ונאור!“
אדם מתהגל במתת שקר!

(משלי כ"ה י"ד).

התבוננתי על המחידה, ההשפלה המפארה,
והשתוממתי על העלילה, ודרבה נסתרה,
פי נחלו שקר, והאמת געדרה,
ישנאתי כל אורח שקר!

(ספרי קי"ט ק"ח).

אם שרירים נמצאו, פליטת גבונים,
אנשי אמת ותושיה, אלה הבונים,
אשר המה רוח החיה באופנים —
ואר ישעו בדברי שקר!

(שמות כ' ט')

אך מאד מצער מספר האחרונים,
 וכמר מדלי נחשבו נגד ההמונים,
 אשר אחרי לבבם ועיניהם זונים,
 ולמדו לשונם דבר-שקר!

(יח"י ט' ד').

אם הארץ תחנה תחת יושביה,
 צדק ומשפט לא תצבו עמודיה,
 אז ההשקפה כוזבה, תשחית דרכיה,
 הנה עמל וילד שקר!

(תהלים י' פ"ו).

אנשי החסד נאספו, פסו אמונים,
 שוחרו מדע וחקמה בצרה נתונים,
 העשיר יענה עזות לקול תחנונים,
 וימינו ימין שקר!

(תהלים קמ"ד ח').

השלוים ושאננים כבירי לב ואכזרים,
 מדשני ענג וחומדי חיי בשרים,
 וישרי רוח רעבים ובלחם גשפרים,
 כי לגדיב שפת שקר!

(משלי י' י"ז).

והאיתנים השרים, ורוזנים שוכני ארמונים,
 תחת להקל משאת עם המתאוננים,
 במקל חזקים וסיפו מכאוב ויגונים,
 ביי-שקר תרמיתם!

(תהלים קי"ט קי"ח).

בצאת הגדודים אל שדה-קטל,
 וסבל המערכה קשה, כבד הנטל,

שָׁלוֹם יִדְבְּרוּ, וְאַמְרָתָם תִּזְלַל כַּפָּל, —
וְשָׁקֶר יִדְפּוּנִי!

(ההלל ק"ט ס"ו).

לִפְתָּח חֲרָצְפוֹת רָשָׁע יִחְלְצוּ חוֹשִׁים,
אֲנִיּוֹת שָׁם יִהְלָכוּן לְאַרְצֵן הַפּוֹשִׁים,
וְעַל גְּבִי אַחֲיָהֶם לְמַעַנִיתָם חוֹרְשִׁים,
שִׁפְתוֹתֵיהֶם יִדְבְּרוּ שָׁקֶר!

(שְׁעִיָּה מ"ג).

נִכְתָּם עֶזֶן הַדּוֹר עַל הַלּוֹחֹת,
מִתְהוֹלֵל וּמִשְׁתוֹלֵל בְּרָעוֹת רוּחַ וּמַדּוּחֹת,
וְיִשִּׁית אִיבָה בֵּין עַמִּים וּמִשְׁפָּחוֹת,
לְחַפֵּל עֲנוּיִם בְּאַמְרֵי שָׁקֶר.

(שְׁעִיָּה ל"ב ז').

וְאַלֶּה הַכֹּהֲנִים הַמִּתְקַדְּשִׁים נִחַשׁ יִגְחָשׁוּ,
רְחוּקִים מִצְדָּקָה וּבִאֱלֹהֵי הָאֱמֶת יִבְחָשׁוּ,
פִּיהֶם כָּזָב וּמִרְמָה וְאָזֶן יִרְחָשׁוּ,
כִּמּוֹ עַדִּי שָׁקֶר!

(ההלל כ"ז י"ב).

כָּל אָדָם כּוֹזֵב, לֹא יִתְבּוֹשָׁשׁוּ,
כִּי יִשְׁאוּ גַשְׁמִים, הַגִּדָּה יִרְכָּשׁוּ,
יִשְׁתַּחֲווּ לַעֲגֹל זָהָב, לֹא יִתְקַדְּשׁוּ,
שָׁקֶר הַחֵן וְהַבֵּל הַיָּפִי!

(מַשְׁלִי ל"א ל').

וְאַסְפִּסוּף כּוֹתְבֵי עֵמֶל וּמַגִּידֵי חֲדָשׁוֹת,
יְדֵי עֲרוּמִים לְכָל חִפְּץֵי נִדְרָשׁוֹת,
קִסְתֵּי רִמְיָה בְּיָדָם לְצוּרֵי נַפְשָׁוֹת,
שָׁקֶר סוּפְרִים!

(יִרְמְיָה ח' ח').

מִהֶלֶל אוּ מִקָּלֵל פְּלוֹנֵי הַסּוֹפֵר.
וּלְנֶפֶשׁ הָרוּדָף שְׂמֹנִים יִנְתֵּן כֶּפֶר.
וְגִבּוֹר לְשׁוֹנוֹ וְרוֹם קוֹלוֹ פְּשׁוּפֵר.
וְיָפִיחַ בְּזָבִים עַד שֶׁקֶר!

(משלי י"ט).

וְמִי יַעֲמֹד בְּסוֹד הַשּׁוֹנִים הַנִּפְלְאִים.
וְיִבִּין דַּרְכֵי הַמּוֹרִים בְּמוֹשֵׁב הַמִּדְעִים.
וְהַבּוֹנֶה וְהַסּוֹתֵר בְּעֵדֵי זֶמְמִין נִשְׁמָעִים.
וַיִּתְּעוּ אֶת עַמִּי בְּשִׁקְרֵיהֶם?

(ירמיה כ"ג ל"ב).

בְּשֵׁם הַחֲקִירָה וְהַכְפִּירָה הוֹרֵשׁ פְּלוֹנֵי.
בְּשֵׁם הָאִמּוּנָה יִתְקַנָּא מוֹרֵה אֶדְמוּנֵי.
וְשִׁמְעוּ גַּם הַמּוֹרִים בְּשִׁבְתַּת תַּחֲבִמּוֹנֵי.
וְאוּלָם טוֹפְלֵי שֶׁקֶר!

(איוב י"ג ד').

וְהִנֵּה יִפְלֵא הַדָּבָר? לֹאֵן שׁוֹמְעֵת.
מִי יִצְדֹק בְּמִשְׁפָּטוֹ וַיִּחַזֵּק דַּעַת.
לְמִי הִיתְרוֹן וּלְמִי הַתְּסֻרוֹן וּמִגְרַעַת.
וְנָבִיא מוֹרֵה שֶׁקֶר?

(ישעיה ס' י"ד).

וְרֹאוּ אֶת-עַמְלָנוּ, אֵלֵינוּ הַבָּנִים.
יִפְנוּ לְלִמּוּדֵם עֵרָף וְלֹא פָנִים.
יִצְחָקוּ הַנְּעָרִים, תִּפְצִי קִרְבוֹת וּמִדְנִים.
וְשֶׁקֶר נִחְלָו!

(ירמיה י"ו י"ב).

וְעַם עוֹלָם אֲשֶׁר רַחַם אֲרַחֲמֵהוּ.
מִבֵּית וּמִחוּץ גּוֹרֵל מֵרַחֵק מֵרַחֲמָיו.

וּמִכְּלִי הַדַּעַת לֹא יִשְׁכַּל יְדִיהֶם
וּמִכְּפָה שְׁנָאָה שְׁפִתֵי־שָׁקֶר.
(מסלי י"ח).

מֵאֲשָׁרֵיו וּמִתְעִיו שַׁחַת הַפְּטִים יַעֲמִיקוּ
עִם הַפְּלֹאוֹת מְאוּצֵר תּוֹרָתוֹ יִרְחִיקוּ
וְזִמְרוֹת זֶר בְּכֶרֶם יִשְׂרָאֵל יַעֲתִיקוּ
הַלֵּךְ רוּחַ וְשָׁקֶר!
(מִיכָה ב' י"ח).

גְּדוֹל מְנֹשָׂא עֵינֵי הַחֲדָשִׁים וְהַרְבָּנִים
וּפִסְעֵי אֲהַבְתָּם לְבֵית יִשְׂרָאֵל נֶאֱמָנִים
כָּל מַעֲשֵׂיהֶם מְקַלְקְלִים וְלֹא בְּמִתְקָנִים
כָּלוּ עֲשֵׂה שָׁקֶר!
(יִרְמְיָה ו' י"ג).

וְחוֹטְאִים בְּנִפְשׁוֹתָם הִתּוֹעִים מִדֶּרֶךְ יִשְׁרָאֵל
לְהִשָּׁבִיחַ אֶת־עַמִּי סִגְלַת תִּפְאָרָה
שֹׁפֵת בְּלִילַת יָפִי בִקְדָּשׁ גְּאֻדָּה
יִסְכַּר פִּי דוֹבְרֵי שָׁקֶר!
(חֵזְקִיָּה ס"ג י"ב).

מֵאֲהַבַת זָרִים זְכוֹנוֹת קְדוּמִים גָּמְשׁוּ
מִמִּשְׁכְּנוֹת יַעֲקֹב רִגְלֵי מְבִישׁוֹר גָּרְשׁוּ
וּמִכָּל תִּקְוָה לְצִיּוֹן גִּשְׁקָפָה גָּאֲשׁוּ
שָׁקֶר הִנְבִּיאִים גְּבֹאִים!
(יִרְמְיָה י"ד י"ג).

עוֹד הַפְּעַם אוֹסִיף וְאֶעֱמִיק שְׁאֵלָה:
אֵיךְ הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת מִיְסוֹד הַמַּעֲלָה
אֵיךְ מְקוֹם בִּינָה וְהַדּוּר הַנֶּעֱלָה? —
הַקּוֹסְמִים חֲזוֹ שָׁקֶר!
(זְכַרְיָה י" ב').

הַשֹּׁפֵלָה בְּזוֹכָה הִיא, וְכִגְדֵר הַחַיָּה,
מְשׁוּבָה גִצְחַת, סוֹרֶרֶת הִיא וְהוֹמִיָּה,
אֵין אֶמֶת, וְחֻכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוֹכָה,
וְסִפְרוֹ עָלַי שֶׁקֶר!

(ההלל קי"ט ס"ט)

לייפציג, 31 אָקטאָבער 1889.

* * *

הן אלה קצרות תולדות וקורות ימי חיי החכם הגדול, רב הפעלים, כמוהרר
פאביוס מיעזס נ"י, ותולדות איזה מידידיו ומכיריו החכמים, החיים והמתים,
התפתחותם ופעולתם בעמם וספרותו, אשר אספתי וכתבתי למלאות רצון והפץ
אחבי המחבר המשכילים, אשר פעמים לא מעמורת הפצירו בי לכתוב את תולדותיו
על ספר — כאמור במבוא להתולדה. — וד' יברך את גבר תהלתנו הזה, יאריך
ימים, יוסיף לו שנות חייב, ישמרו ויסעדהו בימי זקנה ושיבה, יאזרהו חיל ועצמה
ירבה כבוד ביתו למען ירבה לעבוד עבודת הקודש, להוציא לאור את החלק השני
ונם את החלק השלישי מספרו הפילוסופי האחרון ואת שאר ספריו השמורים
אתו באמתחת כתביו ולעשות ולפעול עוד להלאה לטובת הספרות העלובה.
להגדיל תורה ולהאדיר חכמה ותושיה כיד חכמתו הטובה עליי. —

עזריאל גינציג.

קראקא, בירח טבת שנת תר"ן לפ"ק.
